

Magyar
Természetvédők
Szövetsége
Föld Barátai Magyarország

Gyulai Iván

Pénz és fenntartható fejlődés

Gyulai Iván

*Pénz és
fenntartható
fejlődés*

2 *Tartalom*

I. A fenntarthatatlan világ	3
I.1. Globális helyzetkép	3
I.2. A fenntarthatatlan világ okai	6
II. A pénz különös természete	8
II.1. Mi a pénz?	8
II.2. A pénz funkciói	8
III. A pénz ellentmondó természetének következményei	9
III.1. A kamat	9
III.1.1. A kamat néhány tulajdonsága	10
III.1.2. Kamat és társadalmi igazságtalanság	13
III.2. A pénz visszatartása	15
III.3. A pénz vásárlóerejének (értékének) változása	16
III.4. A pénzkibocsátás, a „pénzteremtés”, és az adósságteremtés	18
III.5. A növekedési kényszer és a környezeti válság	20
IV. A hitel szerepe a fenntarthatatlan világban	22
V. A globális pénzügyi rendszer	24
V.1. A Nemzetközi Valutaalap	24
V.2. A Világbank	25
V.3. Az Európai Központi Bank	27
V.4. Az Európai Beruházási Bank (EIB)	27
V.5. Árnyékbankok	28
VI. Hová megy a pénz?	28
VI.1. Kereskedelmi bankok	29
VI.2. Közpénzek és támogatások	30
VII. A pénztőke, a reálgazdaság, és a természeti tőke viszonya	34
VIII. A természeti tőke és a pénz	35
VIII.1. A természeti tőke értékelése	35
VIII.2. A természet finanszírozása	37
IX. A jó ötletek - Kísérletek a fenntarthatatlan világ kezelésre	38
IX.1. Hivatalos válaszok	38
IX.1.1. A Jackson-jelentés	39
IX.1.2. A Stiglitz-jelentés	41
IX.2. Nem hivatalos javaslatok	42
IX.2.1 A pénz és a globális léptékű fenntarthatósági törekvések	43
IX.2.1.1. A Gesell-féle szabad-pénz	43
IX.2. 2. A természeti erőforrások igazságos elosztása kvótákkal – a karbon-pénz	48
IX.2.2.1. A Magyar Természetvédők Szövetségének javaslata	50
IX.2.2.1.1. Az MTVSZ szemlélete	50
IX.2.2.1.2. A javaslat története	52
IX.2.2.1.3. A javaslat	52
IX.2.2.1.4. A javaslattól várt eredmények	56
X. Utószó	57

I. A fenntarthatatlan világ

A fenntartható fejlődés a környezeti javak megújuló képesség szerinti használatát, illetve a megtermelt javak igazságos elosztását feltételezi. Ezek hiányában a világ fenntarthatatlan az emberi társadalom számára.

I.1. Globális helyzetkép

A növekedési trendeket szemlélve a XX. században a népesség 4-szerződött, a teljes anyagfelhasználás 8-szorozódott, a világ gazdasági összterméke pedig 24-szerződött. Mivel az anyagfelhasználás jobban nőtt, mint a teljes népesség, ezért az egy főre jutó anyagfelhasználás is gyorsabban nőtt, több mint duplájára. Ugyanakkor a gazdaság növekedéséhez hasonlítva, az anyagfelhasználás intenzitása folyamatosan csökken, az anyagok tekintetében 30%, az energia tekintetében 50% csak a felhasználás intenzitása a század elejéhez képest. Ez a relatív szétválás azonban csupán hatékonyabb erőforrás-felhasználást, és sajnos nem kevesebb, hanem több környezeti terhelést jelent. Az emberiség ma másfél bolygónyi erőforrást igényelne ahhoz, hogy tartamosan elégítse ki szükségleteit. A világtársadalom jelentősen meghaladta bolygónk ökológiai kapacitásait, minden további terhelés rontja a jövő generációk és az élet esélyeit a Földön.

A Brundtland-jelentés olyan gazdasági növekedést álmódott a világ számára, amelynek eredményei igazságosabban terülnek szét az emberek között. Azonban ha a hosszú távú trendeket vizsgáljuk, akkor a Föld gazdag és szegény országai közötti különbség folyamatosan nő. Míg az 1800-as évek elején a gazdagok csak 3-szor voltak tehetősebbek a szegény országoknál, addig ez a szorzó 72-szeres lett a XX. század végére. Összességében a világ népességének 80%-a olyan országokban él, ahol a jövedelemkülönbségek növekednek. Jelentősek a jövedelemkülönbségek az egyes országok viszonylatában is. 2006-ban a világ gazdasági összterméke 48,2 billió (ezer milliárd) dollár volt, és ennek 76%-át a leggazdagabb országok nagyjából egymilliárd lakója tudhatta magáénak. A világ gazdasági össztermékének 7%-át kitevő 3,5 billió dollár 497 gazdag emberre jutott. Ezzel szemben az alacsony jövedelmű országok, mintegy 2,4 milliárdos népessége a világ össztermékének mindössze 3,3%-ával rendelkezik. A világ pénzügyi eszközeinek negyede 8,3 millió ember kezében összpontosul, az ő vagyonuk gyarapodása a leggyorsabb, és ők felügyelik a világ pénzügyeit.

A jövedelemviszonyoknál talán jobban szemlélteti a gazdagok-szegények helyzetét, ha a személyes fogyasztásokat vizsgáljuk. 2005-ben a világ népességének legszegényebb 20%-a az összes fogyasztás 1,5%-át tudhatta magáénak, míg a népesség 60%-át kitevő középosztály a 21,9%-ot, addig a leggazdagabb 20% a 76,6%-ot. A legszegényebb 10%-nak 0,5%, a leggazdagabb 10%-nak 59% jutott.

A pénz, a gazdaság és a társadalom viszonyát a legjobban kiadásaink szemléltetik. A XX. század végén a legnagyobb kiadást a katonai ráfordítások jelentették 780 milliárd dollárral. Ugyanekkor 40 milliárdot költöttek a világon narkotikumokra, csak Európában 105 milliárdot alkoholra, 50-et dohányzásra, 11-et jégkrémre. Európában és az USA-ban együtt 12 milliárdot adtak ki a fogyasztók parfümre, 17-et pedig a házikedvenc állatok élelmezésére. A szórakoztatóipar bevétele Japánban 35 milliárd dollár volt ekkor. Ugyanekkor alapszintű oktatásra az egész világon mindössze 6 milliárdot, egészségügyi alapellátásra 13 milliárdot fordítottak.

Azt gondolhatnánk, hogy a környezet és a társadalom kizsákmányolása árán legalább a világgazdaság jól teljesít, ám a gazdaság fellendülése csak szerény mértékben folytatódott a 2008-as pénzügyi válság utáni években. A fejlett országok alacsony növekedési képességet mutatnak, míg a feltörekvők növekedési rátája visszaesett a válság előttihez képest. A globális gazdaság kibocsátása 2013-ban 3,3%-kal bővült az előző évhez képest, és 0,1%-kal alacsonyabb volt, mint az előtte lévő évben. 2014-ben a növekedés üteme nem változott az előző évhez képest. A fejlett gazdaságok növekedése gyorsult, de szerény maradt, 2012-ben 1,2%, 2013-ban 1,4%, 2014-ben 1,8% volt. Ezen belül az Egyesült Államok teljesített jobban 2,2%-os növekedési rátával mind 2013-ban, mind 2014-ben. Az EU 2012-es és 13-as negatív rátája (-0,7%; -0,4%) után 2014-ben 0,8%-os növekedés könyvelhető el.

A feltörekvő piacok esetében magasabb a növekedés, de a ráta csökkenő tendenciát mutat. 2012-ben 5,1%-os volt a növekedés, 2013-ban 4,7%, 2014-ben 4,4%-os. Ezen belül még mindig Kína teljesít a legjobban, ahol a növekedési ráta 7,4%, enyhén alacsonyabb, mint az előző két évben. Az indiai növekedés ugyan szerényebb, mint a kínai, 5% felett mozog, de a növekedési tendencia itt a leghatározottabb.

A világ három legerősebb gazdasága az Európai Unió, Kína és az Egyesült Államok. Ha a világ éves gazdasági kibocsátásában (GWP) való részesedésüket nézzük, és nominál értéken számoljuk a GDP-t, akkor

2014-ben az EU és Kína adta a GWP-jének 30,5-30,5%-át, míg 22,3%-ot az Egyesült Államok. Vásárlóerő paritáson számolva a GDP-t, Kína adta a GWP 29,3%-át, az Egyesült Államok 12,8-át, az EU 10,8%-át. Ebben a tekintetben már megjelenik India is, amely 9,9%-kal járult hozzá a világgazdaság kibocsátásához.

A válság utáni valamiféle kilábalás oka, hogy néhány tehetősebb állam pénzt pumpált a gazdaságba. Jelenleg az elemzők pozitív fejleményként könyvelik el, hogy a pénzpiacok optimisták, alulértékelik a kockázatokat, magasabbak a részvényárak, alacsony a pénzeszközök volatilitása (hozamváltozékonysága). Ennek ellenére egyáltalán nem nőtt a befektetési kedv, számos bizonytalanság árnyékolja be a kilábalást. A központi (állami) monetáris eszközökkel történő támogatás megszűnőben van, a fejlett gazdaságú országokban a várakozásoktól eltérő mértékben alacsony az infláció, helyenként már defláció van. A fejlődő országokban 5% körüli az infláció, de itt is enyhe csökkenést mutat. A csökkenő olajárak, a még ennél is jobban csökkenő nyersanyagárak lefelé nyomták az inflációt, de szerény mértékben mindenhol csökkentek a fogyasztói árak is. A geopolitikai feszültségek növekednek, és lokális gazdasági válságokat okoznak, amelyek könnyen kiterjedhetnek. A deflációs környezet, a magas magán-, és közadósság fenntartja az alacsony hitelezési kedvet és a hitelezés kockázatát.

1.2. A fenntarthatatlan világ okai

Elvileg tudjuk, hogy a tárgyalt fenntarthatatlan társadalmi és környezeti folyamatok végső oka az általános értékválságban keresendő. A társadalom által vallott értékek rendszere ugyanis megszabja, hogy a társadalom milyen intézményeket hoz létre, és azokat miként működteti. Az intézmények pedig a struktúrák szintjét szabják meg, a termelés (az egyes szektorok) és fogyasztás szerkezetét, de a települési szerkezetek és infrastruktúrák is ide tartoznak. Az egészet együtt a társadalom viszonyrendszerének, kultúrájának nevezzük, ahol a meghatározó alap az értékek rendszere, a felépítmény pedig az intézmények és struktúrák rendszere.

Az okok–értékek meghatározzák az okozatokat, de az okozatok visszahatnak az okokra, így sokszor a tyúk–tojás dilemmájával találjuk szembe magunkat. Ahogyan a felépítménynek bonyolult szerkezete van, maga az alap, az értékek szintje is bonyolult szerkezettel rendelkezik. Az értékek rendszere a társadalom közmegegyezésének eredménye, azokat az értékeket tartalmazza, amelyek nélkülözhetetlenek a társadalom jól-létéhez.

A teljesség igénye nélkül a következő általánosan elfogadott értékek képezik a társadalom alapzatát: jövedelem; magas életszínvonal; élvezetes élet; egészség; a környezet jó minősége; biztonság; a szépség világa; a tudás, műveltség, bölcsesség; a munka, kiteljesedés a munkában, a munka öröme; erényes erkölcsi normák szerinti élet; önbecsülés, identitástudat; autonómia; értelmes, teljes, célba ért élet; család, családi kapcsolatok fontossága, családi biztonság; igazi barátság, emberi kapcsolatok fontossága; a másik ember méltóságának tisztelete; az élet tisztelete; másoknak való segítségnyújtás, gondoskodás, együttműködés; a környezetről, természetről való gondoskodás; igazságosság, egyenlő bánásmód a másik emberrel; szolidaritás a rászorulókkal, nélkülözőkkel; bizalom a másik emberben; bizalom a társadalmi, közéleti intézményekben; vallásosság, hit.

Teljesen nyilvánvaló, hogy egy kiegyensúlyozott, fenntartható társadalomban minden felsorolt érték a maga helyén, egyformán fontos. Ma viszont rangsort állítunk az értékek között, az általános megítélésben az anyagi értékek, az anyagi jólét kerül az első helyre. A jól-léti értékek egyensúlytalansága visszatükröződik a társadalmi felépítményben, azaz az értékek szerkezete minden más szerkezetet is meghatároz. Ha a legfőbb érték az anyagi jólét, akkor annak következménye, hogy az ember gondolkodásában megjelenik a természet kizsákmányolása, s az a hit, hogy az ember uralja környezetét, és azt saját igényeinek megfelelően átalakíthatja. Amennyiben a környezet egyenrangú érték lenne az anyagi jóléttel, akkor az ember elfogadná önmagát a természet részeként, alkalmazkodna hozzá, és nem törekedne átalakítására. Ismereteink szerkezete is követi az értékszerkezetet. A technikai ismeretek tudása azért válik elsődlegessé, mert a technika az ember segítő társa a természet átalakításában, az anyagi javak megszerzésében.

Ha az arányok megbomlanak, akkor nem lesznek hiteles jól-léti mutatóink sem, hiszen a mutatók csak bizonyos jól-léti összetevőkre fognak koncentrálni. Ennek tipikus példája az egy főre jutó nemzeti termék, amely a gazdaság növekedését mutatja, de nem ad hiteles információt a társadalom jól-létéről. A GDP-nek tulajdonított túlzott szerep rossz hatással van a társadalom helyes tudatára, gyengíti a rendszerszemléletű megközelítés képességét.

Ugyancsak az anyagi értékek, a pénz elsősége okozza például a városvidék közötti különbségek létrejöttét is. A problémalánc itt is az érték-választással indul. Az anyagi boldogulást a nagy piacokon lehet elérni, ott

ahol sok a fogyasztó, ahová érdemes termelni, s ahol érdemes eladni, szolgáltatni, mert sokan vannak. Az anyagi megszerzésének jobb lehetősége ezért a városokba vonzza az embereket, melynek következtében nő a városok fejlődési potenciálja. Ezzel párhuzamosan a vidék fejlődési lehetősége csökken, a kiüresedő piacokra nem érdemes termelni, hiszen nincs fogyasztó, vásárlóerő.

A felsorolt gondok mindegyike levezethető abból a hitből, hogy az emberek többsége az anyagi jóléttől várja jólétét. A pénztől, problémáink megoldását, szabadságot, boldogságot, a javakhoz való egyenlő hozzáférést reméljük, de helyette több problémát, kevesebb szabadságot, boldogtalanságot, társadalmi igazságtalanságot kapunk. E negatívumok okaként mindent átható szorongásunkat jelölhetjük meg, attól való félelmünket, hogy pénz szűkében nem tehetjük teljessé életünket. A szűkösség leküzdése érdekében áldozzuk fel társas kapcsolatainkat, szabadidőnket, romboljuk le természetes környezetünket, és minden olyan értéket, amely útjába áll az anyagi boldogulásnak. A pénztől reméljük kiteljesedésünket, miközben bérmunkásnak adjuk el magunkat a pénzért. Az eredmény fordított: életünk sorvad, a gazdaság kiteljesedik!

Nem véletlen tehát az a közismert szólás, hogy a pénz mozgatja a világot. Ugyanakkor közmondásaink sokasága figyelmeztet arra, hogy nem kapjuk meg a pénztől azt, amit vártunk. „A pénz nem boldogít.”; „A pénz minden rossznak a gyökere.”; „Akinek tele a zsebe, nem tiszta a keze.”; „Könnyebb a tevének a tú fokán átjutni, mint a gazdagnak a Mennysországba kerülni.”, szólnak a bölcsességek. Tanulmányunkban nem állítjuk azt, hogy a pénz minden rossznak a gyökere, de szeretnénk ráirányítani a figyelmet arra, hogy a pénz mai intézményrendszere alapvető oka a fenntarthatatlan világnak. Mivel a pénz intézményrendszerét az emberek közmegegyezése alakította olyanná, amilyen, így nem lehet azt mondani, hogy elsődlegesen a pénz alakította ki az emberek értékrendjét. Vagyis egy tartós értékválság emelte a pénzt hatalmi pozícióba, amely fokozatosan eluralkodott az emberi társadalom felett, és egyre jobban megerősítette a torz értékrendet. Az is nyilvánvaló, hogy a pénz hatalmi pozíciója azokat is hatalommal ruházza fel, akik rendelkeznek felette, és ennek a hatalomnak nem érdeke, hogy a hatalmát biztosító eszközt megváltoztassa.

II. A pénz különös természete

II.1. Mi a pénz?

A pénz egy jel, amely mögött egy közmegállapodás áll a jel használatával kapcsolatban. A közmegállapodás leírja a jel fizikai megjelenését, funkcióit, működését, kibocsátási jogát stb. A jel időről időre változik a közmegállapodás módosításával, mivel az emberek megállapodása hozta létre, ebből kifolyólag az emberek megváltoztathatják azt.

A klasszikus közgazdasági felfogások szerint a pénz a bonyolult cserekereskedelem megkönnyítése érdekében jött létre. A vonatkoztatási alap eleinte az árupénz (pl. a só) volt, később pedig a fémekből készült érmék. Más felfogás szerint a pénzre nem volt szükség egy zárt közösségben, amelyet a kölcsönös nagylelkűség uralt, és amely az ajándékozás útján mozgatta az árukat, szolgáltatásokat és a hálát kifejező apróságokat (Charles Eisenstein: Sacred Economics). Eisenstein azt valószínűsíti, hogy a pénz akkor válik szükségessé, amikor az ajándékozási kör túlterjed a személyesen ismert embereken, amikor a gazdaság keretei és a társadalmi munkamegosztás túlnyúlnak a törzs vagy falu szintjén. Pénznek a fizetőeszközöket, bankjegyeket, érmekeket nevezünk, vagyis az állam által kibocsátott csereszakozókat. A követeléseket, csekkeket, hitelkártyákat nem nevezhetjük pénznek, noha pénz helyettesítő eszközök. A pénzt és a pénzkövetelést együtt pénzvagyonnak nevezünk. Ma a legtöbb országban a pénzkibocsátás jogát az állam az irányítása alatt lévő jegybankokra ruházza. Korábban magánszemélyek, bankok is kibocsáthattak pénzt, amit az állam általában magas adókkal lehetetlenített el. Látványos kivétel az Egyesült Államok, ahol a szövetségi kormány az elmúlt évszázadban a Szövetségi Tartalékra (Federal Reserve – FED) ruházta a pénzkibocsátás jogát, amely magántulajdonban lévő pénzintézmény.

II.2. A pénz funkciói

A pénz funkciója szerint: csere-, értékmegőrző és értékáruházó eszköz; elszámolási egység (ár-összehasonlító); tőke, ha kamat ellenében kölcsönadjuk. Jogi szempontból közintézmény, az egyedüli törvényes fizetőeszköz, a társadalmi termék igénybevitelére való jogosultság igazolása. Ezek a tulajdonságok számos módon ütköznek egymással.

- A pénz értékmérő, a gazdaság alapvető mértékegysége. Ám képzeljük el, ha más értékmérőket, pl. a távolság mérésére szolgáló métert naponta változtatnánk, és a napi érvényes métert úgy keresnénk a hírek között, ahogyan nap mint nap reménykedve bogarásszuk a változó árfolyamokat.
- A pénz csereeszköz, az árucseré lebonyolításának egyszerűsítését szolgálja. Ám mégsem muszáj árura cserélni, mivel értékőrző eszköz is. Az értékőrző szerep érvényteleníti a csere funkciót. A pénz ugyan csereeszköz, de amíg a cserekereskedelemben árut áruval fedeznek, addig a pénz az egyetlen keresleti eszköz, ami a jegybank teljesítményfedezete nélkül is forgalomba hozható.
- A pénz közintézmény és magántulajdon egyszerre. A tulajdonos dönti el, hogy mikor, mire használja a pénzét, amely tág teret nyit a spekulációnak. A pénz átvétele ugyanis nem jár továbbadási kötelezettséggel, tulajdonosa megszakíthatja a pénz körforgását, ezzel lassíthatja, megbéníthatja a gazdaságot, kényszerítheti a gazdaság más szereplőit. Vagyis az egyetlen olyan közintézmény, amelyet bárki kivonhat a forgalomból és visszaélhet vele. Ha egy hónapban a pénz kétszer cserél gazdát, akkor ezer félretett forint egy év alatt 24 ezer forint keresletkiesést okoz.
- Noha a pénz hamisítása büntetendő, a körforgásból való kivonása megengedett.
- A pénz anyaga időtállóbb, mint a legtöbb áru és szolgáltatás, ezért a pénztulajdonos fölényben van az árutulajdonossal szemben, amely fölényt a pénz kölcsönzése után járó prémiumban érvényesítheti. A pénz anyaga időtálló, de vásárlóereje változó, a pénz „értékét” veszíti, azaz inflálódik.

III. A pénz ellentmondó természetének következményei

III.1. A kamat

A kamat a tőke birtoklásából származó bevétel. A kamat a pénzkölcsönzés ára, szépen fogalmazva a likviditásról való lemondás biztosítási prémiuma. Mivel a pénz anyagát tekintve időtálló, ezért a pénz tulajdonosa fölényben van a többnyire romlandó áru tulajdonosával szemben. A pénz eme természete azt eredményezte, hogy a pénztulajdonos csak jutalék fejében hajlandó a pénzét kölcsönadni.

Könnyen belátható, hogy egy szakosodott árutermelőnek fáradságos lenne megtalálnia, hogy kivel cseréljen árut szükségleteinek kielégítése érdekében. De nemcsak a szükségletek kielégítése vezérli a cserét, hanem az áruk minőségromlása is. A technikai csodák hamar elavulnak, a ruhák kimennek a divatból, a fémek korrodálódnak, az étel megromlik, ismereteink is elavulnak.

A pénz nem egyenlő értékű sem a munkával, sem az áruval. Helmut Creutz a „Pénzszindróma” című könyvében nagyon szellemesen világít rá erre az összefüggésre. Képzeld el, mi történne, ha két hétre egyaránt bezárnánk egy páncélszekrénybe tízezer eurót, vagy egy csarnokba 10 ezer euró értékű árut, vagy öt embert étlen-szomjan egy szobába, akik ennyi idő alatt 10 ezer eurót keresnek. Nos, valószínű, hogy az öt ember nem éli túl a két hetet, az áru java megromlik, a pénz viszont semmit sem veszít frissességéből. Ez a példa szemléletesen indokolja a pénztulajdonos fölényét az árutulajdonossal szemben, és igazolja a kamat létét.

A halásznak, péknek sürgős a halat és a kenyeret elcserélnie, különben a hal megbűdösödik, a kenyér kiszárad. Ezért az árucseré idejében a hosszú élettartamú áruk (árupénz) szolgáltak csereeszközként, amelyeket a csereeszköz birtoklója saját maga is felhasználhatott szükségleteinek kielégítésére. Az árupénzt később főleg nemesfém pénzermék váltották fel. Mivel az ezüst- és aranypénzek önmagukban is értéket képviseltek, könnyű volt őket szállítani, elrakni, és tartósságuk felülmúlta az általuk vásárolható áruk tartósságát, ezért a pénz értékesebb jószággá vált az árukkal szemben annak birtoklójának szemében. Az emberek vágytak a pénzre, és mivel keresettsége alapján mindig kevés volt belőle, ezért hajlandók voltak felárat fizetni a kölcsönvett pénzért.

III.1.1. A kamat néhány tulajdonsága

A piacon az árakat elvileg a kereslet–kínálat alakítja. Ha valamiből hiány van, felmegy az ára, és ezzel nő a realizálható nyereség. Ezt a piac más szereplői is szeretnék magukénak tudni, ezért ők is ráállnak a termék előállítására. Ezért a keresletet a kínálat kiegyenlíti, az árak csökkenni fognak. A piac önszabályozó mechanizmusa biztosítja, hogy a nyereség ne nőhessen az égig. A kamat az egyedüli „ár”, amely képes kivonni magát ez alól a törvény alól. Az áruk öregedése, romlása, raktározási és mozgatási gondjai megnövelik a költségeket, így célszerű tőlük idő előtt, akár leértékelve is, megszabadulni, mielőtt túl sok költséget okoznának. A

1. ábra

pénztöbblet azonban az árutöbblettel szemben nem kényszerül kiárusításra, várhat, csökkentheti az összes pénzkínálatot, és a hiányból eredően nyereséget kényszeríthet ki. A kamat addig létezik, amíg a kereslet a pénz iránt nagyobb, mint a pénzkínálat. Azonban a pénzhiányt nemcsak a fenti módon, a pénzkínálat csökkentésével, hanem a kereslet növelésével is el lehet érni. A pénz tehát monopólium, még akkor is, ha sok kézben van.

A kamat nem elégszik meg azzal, hogy a betétet kamatoztassa, a futamidő alatt a kamat többször is jóváírásra kerül a betét összegéhez, vagyis a kamat is kamatozik. Ez a kamatos kamat intézménye. Tegyük fel, hogy befektetünk 100 000 forintot egy negyedéves kamat-jóváírású betétbe, ami 8%-os kamatot hoz. A számolás eredménye így egy év elteltével 108 243,216 forint lesz. Ezzel szemben, ha nem történik kamatjóváírás a futamidő alatt, akkor tisztán 108 000 forint üti a markunkat. A kamatos kamatnak nem sok jelentőségét látjuk ilyen rövid idő alatt. Ám 10 év alatt ez az összeg 215 892 forintra, 50 év alatt pedig 4 690 161 forintra nő. Vagyis a kamatos kamat már rövid-, vagy középtávon is érezteti hatását, különösen akkor, ha a betét nagysága jelentős. Ha nem lenne kamatos kamat, akkor a gyarapodás 50 év alatt csupán 400 000 forint lenne, vagyis a betétünk csupán 500 000 forintra nőtt volna.

Döbbenetes példaként szemlélteti ezt az aránytalanságot a „József-fillér” (1. ábra) példája (Heinrich Hausmann). Amennyiben Szent József egyetlen pfenninget (a német márka század része) Jézus születésekor 5%-os kamatra betett volna a bankba, akkor 1990-ben, a német újra-

egyesítés évében a keletkezett pénzvagyomból 134 milliárd aranyból lévő Földet (bolygót) vásárolhatott volna. Az exponenciális növekedés robbanásszerű voltát mutatja, hogy 296-ig csak egyetlen kilogramm arany gyűlt volna össze, és 1446-ban már a Föld súlyának megfelelő lett volna az arany mennyisége. 1890-ben lett volna egymilliárd aranybolygó, és az 1990-et megelőző száz évben gyűlt össze a többi 133 milliárd. A növekedés persze csak ez után lódul meg igazán, 2004-ben már 268 milliárd volt, és 2018-ban 536 milliárd lesz. Ha ellenben az 1 pfenning után járó kamatot valaki egy nem kamatos kamat számlára gyűjtötte volna, akkor 1990-ben csupán egy márkája lett volna.

A pénzvagyon exponenciális növekedésének azonban látható módon nincs fedezete, nemhogy 134 milliárd aranyból lévő bolygó nincs, de ez az egy is túlzottan törekeny. Tehát a pénz intézményrendszerében kódolva vannak a válságok, a háborúk és a hiperinflációk, meghatározott, hogy a rendszereket időről időre le kell valamilyen módon nullázni.

Vagyis a kamatos kamat intézményrendszere elkerülhetetlenné teszi a válságok kialakulását. A kamatos-kamat a pénzvagyonok exponenciális növekedését hívja életre, csakhogy ezeknek a pénzvagyonoknak a növekedésével sem a gazdaság teljesítményének növekedése, sem pedig a természet eltartóképessége nem tud egyensúlyt tartani.

Természetesen a reálkamatot figyelembe véve nem lett volna ekkora vagyon növekedés. De ha csak egyszázalékos növekedés lett volna, akkor sem lehetne teljesíteni a követeléseket, egyszerűen nincsenek aranyból lévő bolygók.

Ennek ellenére az eladósodott államok gyakran bocsátanak ki hosszú futamidejű, akár 30 évre szóló, magas kamatozású állampapírokat. Pl. egy 10%-os kamatra kibocsátott 1 millió forint értékű, 30 év futamidejű papírért az időszak végén 17 449 401 forintot kell visszafizetni. Mivel a kamatok visszafizethetőségét a növekedés határozza meg, ezért a növekedésnek is 17-szer nagyobb kibocsátást kellene produkálnia a kezdő évhez képest. A magyar állam 2014 elején még 4,9%-os betéti kamattal bocsátott ki államkötvényt, amelyek lejárta 10-15 év. Ehhez 15 év alatt duplázni kellene a gazdaság teljesítményét, amely aligha valószínű a jelenlegi növekedés üteménél. Ha a növekedés nem tart lépést a tőke növekedésével, akkor egy ilyen szerződés vagy egy még nagyobb adóssággal (az adósságot növekvő adóssággal finanszírozzák), vagy magas inflációval teljesíthető.

III.1.2. Kamat és társadalmi igazságtalanság

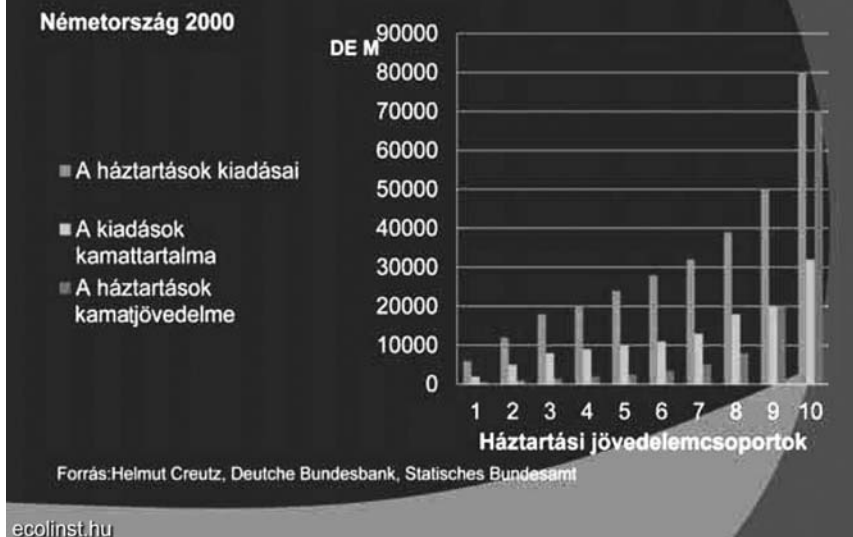
Pénzhez jutni alapján véve kétféle módon lehet: munkával, vagy pénzünk kamatoztatásával. Ahhoz viszont, hogy pénzünk kamatozzon, valaki mástól el kell venni munkája eredményének egy részét. A kamat miatt ilyen módon a munkával szerzett jövedelmek átrétegződnek a pénzzel szerzett jövedelmek oldalára.

Helmut Creutz „A pénz szindróma” című könyvében érthető bizonyítékát nyújtja, hogy a kamat léte hogyan vezet a különböző társadalmi csoportok jövedelmének átrétegződéséhez. Az emberek általában azt gondolják, csak akkor fizetnek kamatot, ha kölcsönt vettek fel a banktól. Nos, ezek után tényleg meglepő, bár teljesen logikus, hogy az is fizet kamatot, aki nem vett fel hitelt. Ez a rejtett kamat. A rejtett kamat az árakban lévő kamatköltség, ami a tőke és a kamatláb szorzatának az eredménye. Ugyanis az árakon, adókon, illetve keken keresztül minden állampolgárnak kamatot kell fizetnie. Ha egy vállalkozó, aki egy termékkel szeretne megjelenni a piacon, kölcsönt vett fel a banktól, annak a hitelnek a költségeit és kamatterheit megjeleníti termékének árában, hiszen azt neki valamiből vissza kell majd fizetnie. A kenyérgyári beruházás hitelköltségei megjelennek a kenyér árában, a cipőgyári a cipőben stb. A teherviselők végső soron mindig az adófizetők. Az államadósságot is mi fizetjük vissza, az is ott szerepel az el sem képzelt kamatterheink között. Creutz szerint Németországban, az 1990-es években minden harmadik márkát kamat-márkaként fizettek a németek.

Az emberek azt is gondolják, hogy a bankok az általuk fizetett kamatokból élnek, pedig ha a teljes kamattranszfert nézzük, minden kamatteherrel kamathozam áll szemben – vagyis az egyenleg nagyjából zéró. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a betétes kamathozama a hitelfeltevő által fizetett kamatból kerül kifizetésre. A kettő közötti különbség lehet a bank haszna, de a bank inkább a banki költségekből él. Ebből az következik, hogy amit az egyik ember befizet kamatteherként, azt egy másik felveszi hozamként. Ez a mechanizmus teremti meg az alapját a jövedelmek átrétegződésének.

Creutz, vizsgálatában (14. oldal, 2. ábra) tíz jövedelemcsoportra osztotta az akkor még nyugat-német társadalmat, és azt találta, hogy az első nyolc jövedelemcsoport több hitelkamatot fizet, mint betéti kamatot kap, ha egyáltalán van megtakarítása. A kilencedik csoport semleges, annyi a kamatterhe, mint a betéti kamata. Ezzel szemben a leggazdagabbak cso-

A jövedelem átrétegződése a német társadalomban

2. ábra

portjában már bőségesen meghaladja a kamatterheket a betétek után fizetett kamat. Vagyis az első nyolc csoportban lévők által megfizetett kamatterheket a tizedik, legtehetősebb csoportba rétegződik át kamatjövedelemként. A vizsgálat évében 116 milliárd márka vagyónátrétegződést mutatott ki a kalkuláció.

Vagyis csak a nagyon gazdagok azok, akik kamatjövedelmeikkel ellensúlyozni tudják az általános kamatterheket és az inflációt, míg a terhek a kevésbé tehetősekre, és leginkább a szegényekre jutnak. Ez okozza a társadalom polarizációját, az egyenlőtlenségek növekedését. Még ha nő is a GDP, az egyre nagyobb tortából keveseknek egyre nagyobb, és sokaknak egyre kisebb szeletek jutnak. A kamatnak a társadalmi újraelosztásban játszott negatív szerepe önmagában is elég lenne a pénz kamatos természetének átgondolására. Ám a kamat érinthetetlen, jogosságát számtalan módon próbálja a közgazdaság igazolni. „A kamat a fogyasztásról való lemondás jutalma”, hangzik a legismertebb magyarázat. Vajon milyen fogyasztásról kellene lemondania annak, aki pénzvagyontát kamatoztatja, és pusztán a kamatbevétele sokszorosa az átlag munkabérnek? Ha a kamat a

fogyasztásról való lemondás jutalma lenne, akkor azokat is jutalmazni kellene, akik tudatosan csökkentik fogyasztásukat, vagy otthon malacperselybe gyűjtik a pénzt. (Creutz: Pénzszindróma)

III.2. A pénz visszatartása

Klasszikus történet, hogy hány forinttal lehet megadni egy ezer forintos adósságot. Mivel a gazdaság és társadalom szereplőit a pénz összekapcsolja, ezért a szereplők rendszeresen tartoznak egymásnak. Ha valaki ebben a sorban talál egy száz forintost, és megadja annak, akinek tartozik, és ez végig megy a soron, és visszakerül ahhoz, aki a láncot elindította, akkor belátható, hogy ez a száz forint elegendő ahhoz, hogy ezer forint adósságot megadjunk, ha tízszer körbe forog a száz forint. Vagyis akár egy forinttal is megadhatjuk az ezer forintos tartozást, ha kellően gyorsan forog a pénz a szereplők között.

Hamar rájöttek arra a történelemben, hogy a kölcsönadott pénz csak a kölcsönzőnek jelentett előnyt, az adósnak olyan teher volt, amelynek az ellenértékét a kamatokkal együtt ki kellett termelni. Nem csoda, hogy ezt a társadalmi egyenlőtlenséget és konfliktusokat szülő intézményt a vallások mindegyike megpróbálta ellehetetleníteni. Paradox módon azonban, akik félvén a büntől, nem adták kölcsön megtakarításaikat, a gazdaságot megfosztották a csereeszköztől, és a pénzhiánnyal még magasabb kamatokat okoztak.

A kamat legfőbb ellentmondása, hogy a kamat növeli a társadalmi egyenlőtlenséget, viszont kamat nélkül a pénz körforgása megszakad. A kamat ösztönzi a pénztulajdonost, hogy pénzét a gazdaság szolgálatába állítsa, vagyis a kamat nélkülözhetetlennek tűnik a pénz forgásának biztosításához. Csakhogy, ha a pénztulajdonos nem bíz abban, hogy a pénzét megfelelő kamattal fogja visszakapni (Silvio Gesell öskamatnak nevezte azt a kamatszintet, amelyen alul a pénztulajdonos visszatartja pénzét, és 5%-ban jelölte meg ennek az értékét), akkor visszatartja a pénzét, és mindaddig zsarolja a piac szereplőit, amíg nem hajlandók az elvárt kamatot megfizetni.

Vagyis a kamat léte csak megfelelően magas szinten biztosítja a pénz forgását, alacsonyabb szinten viszont éppen elrekeszeli a gazdaság működését. A kamat tehát lehetőséget ad a pénztulajdonosnak, hogy időről időre manipulálja a piacot, és kikényszerítse a magasabb jutalékokat. Ez döntő oka az időről időre bekövetkező gazdasági válságoknak.

A pénz visszatartásával kikényszeríthető egy olcsóbb ár. A halász, ha egy sikeres éjszakai fogását nem veszi át a kereskedő reggel, akkor kénytelen olcsóbban áruba bocsátani azt, hiszen délben már bűdösödni kezd a hal. Ha addig sincs vevő, bármi áron eladná, hiszen estére nemhogy haszna nem lesz, de még költségei is keletkeznek a veszélyes hulladék megsemmisítése miatt.

A pénz, mint csereeszköz, akkor tölti be a funkcióját, ha gyors körforgásban van a gazdaságban. Ha valaki blokkolja a pénz áramlását, azzal a gazdaságot lassítja, akár meg is béníthatja. A pénz teljesítménye tehát nem annak abszolút mennyiségétől függ, hanem ahogy a wörgli példában látjuk (lásd később), a forgás sebességétől. Ha az említett példa nem lenne elég bizonyíték, akkor a manapság Svájcban történő folyamatok meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a felhalmozott, de parkoló pénz mekkora gondokat képes okozni. Mennyi pénz nem található a helyét a világban, ha a pénztulajdonosoknak még negatív kamat esetén is érdekesebb a biztos Svájcban tudni pénzüket a bankokban?

III.3. A pénz vásárlóerejének (értékének) változása

Fontos tisztázni, hogy a pénznek önmagában, mint anyag, nincs, vagy alig van értéke. A pénznek vásárlóereje van, amelyet a gazdaságban kínált szolgáltatások és áruk mennyisége határoz meg. Vagyis a pénz vásárlóereje a kínálat és kereslet közötti viszonytól függ. Mindenki a jövedelme szerinti keresletet képes csupán támasztani. A jövedelem és a kínálat egyaránt a szolgáltatások eredménye. Ha valaki rendszeresen elkölti a jövedelmét, vagy másnak adja kölcsön, és az költi el, akkor a kereslet és kínálat viszonya stabil marad, hiszen a kereslet felveszi a kínálatot, a piac kiürül, és az áruk pótlására van szükség. Ebben a helyzetben lesz stabil a foglalkoztatás és a pénz vásárlóereje is.

A vásárlóerő a gazdaság teljesítménymennyiségének és a pénzmennyiségnek a hányadosa. Ebből az is következik, hogy az önmagában értéktelen pénz fedezete a gazdasági teljesítménytől függ. A pénz mennyiségének megduplázása anélkül, hogy a gazdaság teljesítménye is duplázódna, elvileg az árak megduplázódásához vezet.

Vagyis az áremelkedés az infláció következménye, annak, hogy a pénz vásárlóereje csökken. Az infláció tehát a pénz mennyiségének növekedésére vonatkozik (pénzhígulás, pénzromlás). Teljesen logikus, ha ugyanakkora

gazdasági teljesítmény mellett megnöveljük a bankjegyek mennyiségét, akkor egy-egy bankjegyre kevesebb teljesítmény fog jutni. Ha viszont kevesebbet ér a bankjegyük, akkor a szolgáltatásért, vagy áruért ennek arányában többet is kell fizetnünk. Az infláció felelőse ezért a bankjegyeket forgalomba hozó jegybank, amely túl sok bankjegyet hoz forgalomba.

Az infláció az újraelosztás egy igazságtalan formája, amely megtéveszti a gazdaság szereplőit. Ez az a bizonyos gyakran változó „méter”, amely át- szabja a gazdasági számításokat, a tegnapi költségek nem felelnek meg a mai áraknak, a tegnapi elvégzett munka ellenértéke a mai béreknek, a kölcsönzött pénz vásárlóereje a megtakarított pénz vásárlóerejének. A legdrasztikusabb formája a hiperinfláció, amely társadalmi rétegek sorát taszíthatja szegénységbe.

Az infláció ellentéte a defláció, amely a jövedelmek visszatartásával (pénzáramlás megszakítása) érhető el. Vagyis amíg az inflációt a jegybank felelőtlen pénzkibocsátása okozza, addig a deflációt a potenciális fogyasztók a pénz visszatartásával érik el. Mondhatnánk, hogy az infláció túl sok pénz és túl kevés vásárlóerő, a defláció túl kevés pénz és túl magas vásárlóerő. A deflációnak, a pénz visszatartásának előbb-utóbb inflációs hatása lesz, hiszen ha a jegybankok pótolták a hiányzó pénzt (pl. FED bankóprés a 2008-as pénzügyi válság után), és a pénzt visszatartók a felhalmozott állományokat kiadják, akkor megnő a bankjegyek mennyisége, és kialakul az infláció. Ha pedig infláció van, akkor a kamatszinteknek is növekedniük kell. A pénz tulajdonosai így kellő időben és kellő mértékben manipulálhatják a gazdaságot, játszhatnak mások egzisztenciájával.

A pénz forgását a mai pénzrendszerben a kamat és az infláció hivatott biztosítani. A kamat a mézesmadzag, az infláció az ostor. A kamat a mézesmadzag, hogy kellő jutalék ellenében rábírra a pénz tulajdonosát, hogy átadja a nála lévő eszközt. Az alacsony kamat csökkenti a kölcsönzési hajlandóságot, míg a magas kamat esetén senki sem mondana le a tetemes előnyökről. Az infláció pedig az ostor, hogy az emberek minél gyorsabban kiadják, vagy kölcsönadják pénzüket, hogy az értékvesztéstől megkíméljék. Az infláció együtt mozog a kamattal. A kamat, mivel beépül az árakba, ezért költségtényező, amely megdrágítja az árukat, szolgáltatásokat. Ezért a magas kamat növeli az árakat és növeli az inflációt.

A kamat és az infláció együtt futása miatt a reálkamat mértéke kevésbé változik, az mindig a névleges kamat és az infláció rátáinak a különbsége.

Gondolhatnánk, hogy az infláció legalább egyformán hat a társadalom szereplőire. Azonban ez nem igaz, hiszen a „megbízható” befektetők – ők azok, akik sokat halmoztak fel, és sok tőkét tudnak nélkülözni hosszú időre – magas kamatköveteléseket tudnak elérni, és ezzel kivédeni a magas inflációs hatást. Ezzel szemben a takarékkövetelések kamatozása esetén az is előfordul, hogy az infláció mértéke alatt marad.

III.4. A pénzkibocsátás, a „pénzteremtés”, és az adósságteremtés

A pénz kibocsátását többnyire az állami felügyelet alatt, és tulajdonban működő jegybankok végzik, ám a pénz nem közvetlenül, szétosztással kerül forgalomba, hanem a kereskedelmi bankok felé történő hitelnyújtással. A hitelnyújtással járó pénzgyarapodás hátránya, hogy kamattal jár. Vagyis a kereskedelmi bankok kamatot fizetnek a jegybanknak, amely ebből (is) finanszírozza működését, és a kereskedelmi bankok pedig a kereskedelmi kamattal megnövelve hitelként adják ki a „pénzt” a piacra. A forgalomban lévő „pénz” nagy része, (Drábik János szerint Angliában a pénz 95%-a), ún. számlapénz. Ha a forgalomban lévő „pénz” hitelként kerül forgalomba, akkor ez elkerülhetetlenül vezet az adósságok kialakulásához. A kereskedelmi bankok természetesen csak annyi pénzt kölcsönöznek a jegybanktól, amennyit hitelként ki is tudnak helyezni. A tartalékráta által nyújtotta „pénzteremtési” lehetőséggel is, éppen ezért csak a hitelkihelyezés mértékének erejéig élnek.

A kereskedelmi bankok „pénzteremtését” a tartalékráta intézménye teszi lehetővé. A kereskedelmi bankok az általuk gyűjtött betétek és egyéb források után – a tartalékráta által meghatározott százalékban – tartalékot kötelesek képezni a jegybanknál. A tartalékba tett pénz után a jegybank jegybanki alapkamatot fizet Magyarországon. Minél magasabb a tartalékráta, annál kevesebb hitelt tudnak nyújtani a bankok és fordítva. Magyarországon ma a kereskedelmi bankok 2010 októberétől 2, 3, 4 vagy 5%-os tartalékráta közül választhatnak, és ezt félévente módosíthatják.

Mit jelent a tartalékráta a gyakorlatban? Ha egy ezer forintos adósságot meg lehet adni száz forinttal – lásd fenti példa –, akkor száz forintból lehet ezer forintot is hitelezni. A tartalékráta reciprokát pénzmultiplikátornak is nevezik, hiszen ennek a mértéke szabja meg a „pénzteremtés” lehetőségét.

A következő levezetés Vezér Szörényi László munkája:

Egy ügyfél betétként készpénzt helyez el a bankban, 1000 forintot. A bank a betét után betéti kamatot fizet. A bank kihelyezheti hitelbe a betét összegének 98%-át, 2%-ot meg kell tartania belőle, amennyiben ez a kötelező banki tartalék. A kihelyezés szintén kamatra, a betéti kamatnál magasabb hitelkamatra történik. Valamikor bejön a bankba egy másik ügyfél, aki hitelt vesz fel, mégpedig azt a 980 forintot, amit a bank hitelbe kihelyezhet. Az ügyfél a hitel összegével fizet, pl. vásárol valamit. Miután az eladónak fizetett, az eladó bemegy egy másik bankba és beteszi az összeget a betétszámlájára. Ezután újra kezdődik a folyamat, a 980 forint 98%-át, azaz 960,4 forintot ez a bank szintén kihelyez hitelbe, ami előbb-utóbb megint visszakerül valamelyik bankba és a folyamat kezdődik újra, azaz a bank a 960,4 forint 98%-át újra kihelyezi.

Tetszőleges számú tranzakció esetén egy olyan mértani sorozat jön létre:

$$\sum (980 + 960,4 + 941,1 + \dots),$$

melynek határértéke tart a 50.000-hez.

Nézzük csak meg, hogy mi is történt? Volt eredetileg 1000 forint készpénz a rendszerben, amit a bankok megtöbbszöröztek számlapénzként a hitelnyújtáson keresztül, mégpedig majdnem az 50-szeresére, vagyis 1000 forint készpénz után még közel 50000 forint számlapénz jöhetett létre. Az 50-szeres multiplikátor pontosan a kötelező banki tartalékráta (ez estben 2%) reciprokának felel meg.

Az egyszerűség kedvéért most egységesen 20%-nak vesszük a hitelkamatokat. Ennek összegét a következő mértani sorozat adja meg:

$$\sum (980 \times 0,2 + 960,4 \times 0,2 + 941,1 \times 0,2 + \dots),$$

mely összegének határértéke 10.000 Ft.

A bankrendszer pedig a következő összeget fizeti ki a betétek után, ha a betéti kamat 10%:

$$\sum (1000 \times 0,1 + 980 \times 0,1 + 960,4 \times 0,1 + 941,1 \times 0,1 + \dots),$$

mely összegének határértéke 5.100 Ft.

A két összeg különbsége 4900 Ft.

Most vegyük számba, mi történik akkor, ha az összes tranzakció befejeződik. A hiteltörlesztés folyamán a teremtett számlapénz megsemmisül, és az 1000 Ft készpénz visszakerül eredeti tulajdonosához.

A végén megmarad:

4.900 Ft haszon a bankoknál, és
4.900 Ft adósság az ügyfeleknél.

A rendszerben paradox módon nem maradt pénz, de mégis maradt adósság. Ha viszont nincs pénz a rendszerben, akkor ezt az adósságot sem lehet visszafizetni, mert nincs miből. Röviden összefoglalva, a jelenlegi kamatos kamatra és a „pénzteremtésre” alapuló bankrendszer egy állandó adósságspirált hoz létre, amiből matematikailag (és közgazdaságilag is) lehetetlen a kitörés.

Creutz „A pénzsindróma” című könyvében helyteleníti a „pénzteremtés” kifejezést. E mögött fogalmi problémát lát, nevezetesen azt, hogy a követeléseket és hitelállományokat is tévesen pénznek nevezik. Nézete szerint annyi történik, hogy a betétesek pénze átkerül a hitelesekhez, a hiteleket a betétesek pénze biztosítja. A betétek összege pedig mindig magasabb, mint a hiteleké.

Ha a követeléseket és hiteleket összeadjuk, akkor az eredményből valóban hitel-, vagy pénzteremtésre következtethetünk, de itt csak bejövő és kimenő könyvelési tételekről van szó, amelyek nem befolyásolják sem a pénzmennyiséget, sem a vásárlóerőt. A kötelező tartalékképzés miatt pedig nemhogy nőne, de még csökken is a vásárlóerő. Ha a pénzteremtés igaz lenne, akkor azt az infláció jelezné a számunkra. A levezetés ezen érvek ellenére igaz, csupán nem pénzteremtésről, hanem adósságteremtésről van szó – ezért is szerepel idézőjelben a pénzteremtés – és amint látjuk a kamatos-kamat hatásával összefüggő követelés kiterjedés okozza az adósságot.

III.5. A növekedési kényszer és a környezeti válság

A kamat okozta jövedelem-átrétegződés a társadalom minden szereplőjét növekedésre sarkallja, növekedési kényszerhelyzetet szül. A hitelezetteknek a kamat összegével növelve kell visszafizetniük a felvett pénzt, vagyis a törlesztés idején ennyivel csökken a jövedelmük. Az a nyolc jövedelemcsoport, amelyik kénytelen elviselni a kamatterheket, vagy csökkenti a költségeit, magyarul összehúzza a nadrágszíját, vagy

nagyobb teljesítményt kénytelen nyújtani, hogy kiegyenlítse jövedelme csökkenését. Ahogy láttuk, ezek a társadalmi csoportok munkával keresik a jövedelmüket, vagyis dolgozniuk kell. Ahhoz, hogy dolgozni lehessen, fogyasztani kell, mégpedig azért, hogy a termelés produktumai elfogyjanak, és újakra legyen szükség. Gazdasági növekedés a mai makrogazdasági feltételek mellett csak növekvő fogyasztásnál lehetséges.

Nemcsak a polgárok, de az eladósodott vállalatok, és az állam is a növekedésben érdekeltek, hiszen ha nem nő a jövedelmük, akkor nem tudják törleszteni az adósságaikat. Ráadásul az állam még mindig hiánnyal tervezi a költségvetést, amelyet újabb adósságokkal kell ellensúlyoznia. Az adósságszolgálat komoly kamatterheket ró az egész társadalomra, amiből az következik, hogy az állam a növekedésben érdekelt. Az adósságszolgálat ezért háttérbe szorítja azokat a közügyeket, amelyek közvetve kapcsolódnak a növekedéshez, mint amilyen a társadalom jól-léte, vagy a környezet jó minősége, illetve előtérbe helyezi azokat, amelyek közpénzen biztosítják a magántőke gyarapodásának feltételeit, mint például az infrastruktúrák kiépítése.

A 10. jövedelemcsoport, ahol az első 8 jövedelemcsoport kamatterhe kamatjövedelemként megjelenik, ugyancsak a növekedésben érdekelt, vagyonát enélkül nem gyarapíthatná. A halmozódó pénztőkét vagy tovább kamatoztatja, vagy befekteti, annak megfelelően, hol látja a magasabb jövedelmezőséget. Bármelyiket is választja, az közvetve, vagy közvetlenül növekedéshez vezet. Fontos észrevenni, hogy ebben az esetben az újabb és újabb befektetések célja nem a társadalmi szükségletek kielégítése, hanem a vagyon növelése.

A végső következtetés tehát, hogy amíg a kamatláb pozitív, addig a társadalmi összeomlás csak az állandó növekedés mellett kerülhető el. A növekedésnek azonban nemcsak társadalmi, gazdasági és pénzügyi határai vannak, hanem környezeti is. A környezeti határokat a globális környezeti rendszer – bioszféra – terhelhetősége, másként rugalmassága jelenti, mivel ennek meghaladtával csökken a környezet eltartóképessége.

A gazdasági növekedés az eddigi tapasztalatok alapján elkerülhetetlenül magával vonja a környezeti terhek növekedését. A fenntartható fejlődés a gazdasági növekedéssel szemben a növekedés és a környezeti terhelés abszolút szétválasztásának szükségességét fogalmazza meg, vagyis a

gazdaságnak úgy kellene növekednie, hogy közben a környezet terhelése ne csökkentse annak eltartó-képességét. Jelenleg néhány fejlett gazdaságban a relatív szétválásra találunk példákat, vagyis amikor gyorsabban nő a gazdaság, mint amilyen mértékben nőnek a környezeti terhek. Összességében azonban a csekélyebb tehernövekedés is növekedés, és egy már eleve túlterhelt bioszféra esetén ez a kisebb növekedés is további romlást jelent a környezet állapotában.

IV. A hitel szerepe a fenntarthatatlan világban

Amikor valaki hitelt vesz fel egy termelő beruházás érdekében, akkor ezt abban a reményben teszi, hogy majd a jövőben kitermeli a hitel költségeit. Amikor valaki fogyasztás céljából vesz fel hitelt, akkor egy olyan fogyasztást előlegez meg, amelynek majd a jövőben termeli meg a pénzügyi fedezetét.

Valaki azt mondhatná, hogyha elítéljük a hitelezést, akkor ezzel megakadályozzuk a fejlődést, hiszen ha nincs hitel, akkor semmi újba nem lehet beruházni. Nos, a beruházási hitelekkel önmagukban nem lenne baj, hiszen, ha a beruházás tényleges társadalmi szükségletet elégít ki, akkor lesz rá kereslet. Vagyis a társadalom akar és tud fizetni az új javakért. Azonban, amikor fogyasztási hitelekkel segítik az új javak fogyasztását, akkor a hitelekkel igényeket keltenek.

Amikor a Föld egész népessége másfél bolygónyi erőforrást fogyaszt el, akkor a hitel egy olyan fogyasztást előlegez meg, amelynek természeti erőforrás-fedezetét a bolygó még nem termelte meg. Mivel a fenntartható fejlődés az erőforrások tartamos – a bolygó eltartó-képességének megfelelő – használata, ezért az ilyen fejlődést fenntarthatatlannak nevezzük.

A hitelezés és a fenntarthatatlanság közti összefüggés egyértelmű, a hitelezés teremti meg a pénzügyi fedezetét a túlfogyasztásnak. A túlzott, könnyelmű hitelkihelyezés és a felelős hitelkihelyezés között a fenntarthatatlanság szempontjából az a különbség, hogy az első még mélyebben hatol a jövőbe, mint a második, vagyis a túlfogyasztásban közös tulajdonságúak, csak a mértékükben eltérők.

A pénzügyi válság jó előrejelzése volt annak, hogy ha túl sok hitelt veszünk fel, túl sok fogyasztást előlegezünk meg a jövőtől, azt előbb vagy utóbb nem tudjuk visszafizetni. Ma a pénzügyi rendszer, holnap

az ökológiai rendszer omlik össze, de azt nem lehet majd pénzzel feltámasztani. Az előrehozott fogyasztás árát egyszer meg kell fizetni valakinek, a pénzpiacon ugyanúgy, ahogyan az ökológiai javak piacán.

A hitelt igénylők között – legyen az magánszemély, vállalat, vagy akár maga az állam – nincs különbség, abban a tekintetben, hogy a jelen fogyasztását finanszírozzák a jövő teljesítményéből. Amikor tehát az állam segítségére siet a pénzügyintézeteknek, akkor meghosszabbítja a nem fenntartható fogyasztás lehetőségét.

A reális teljesítmények és a túlfogyasztás közötti szakadékot jól mutatja, hogy amíg 2007-ben a világon megtermelt jövedelem (GWP) 65,82 billió (ezer milliárd) dollár volt, addig az államok külső adóssága csak 44,61 billió dollár volt. Ez már akkor is ijesztő volt, ám ma arról írnak a legfrissebb jelentések, hogy világ teljes adóssága – privát és közadóssága, valamint pénzügyintézeti adóssága együtt – meghaladta a világgazdasági kibocsátást 313%-kal, ami 77,60 billió dollár. A pénzügyintézeti adósság nélkül a teljes adósság 212%-kal haladja meg az éves kibocsátást, amelyből a kormányok 78, a magánszektor 133%-kal részesedik. A fejlett országok 272%-kal haladták meg a saját kibocsátásukat, míg a fejlődők 151%-kal.

A fejletteknél nagyobb az állam adóssága arányaiban, mint a fejlődőknél. A legeladósodottabb fejlett ország Japán, ahol az adósság a kibocsátás 411%-a és itt az állam adóssága is nagyobb, mint a privát. Őt követi Svédország, Kanada, az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, majd az euro zóna, Dél-Korea és Ausztrália, mind meghaladva a gazdasági kibocsátás 200%-át. Magyarország teljes adóssága 223%, amelyből 79%-kal részesül az állam. Kína is szépen növekszik e tekintetben, 217%-kal, de az államadósság itt csak 49%-on áll. Az Egyesült Államok teljes adósságállománya megközelítette a 60 billió dollárt, amely önmagában is egy szép darab a 230 billió globális adósságból. Az ennyire eladósodott országokban megengedhetetlen a kamat emelése. Amerika egyelőre még nagyon alacsony kamat mellett tud kölcsönt kapni, átlagosan ez 2,4%, ennek ellenére az éves adósságszolgálat így is meghaladja a 400 milliárd dollárt.

Azóta, hogy a 2008-as világgazdasági válság első jelei mutatkoztak, a világ adósságállománya 40 százalékkal nőtt. A válság után a magánadósságok csökkentek, míg az államadósságok nőttek. A világ legrégebbi nemzetközi pénzügyi szervezete, a Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS - a nemzetközi bankok közötti pénzügyi együttműködés legfőbb szervezője, „a központi bankok központi bankja”) szerint ez azért van, mert a kormányok a válság

alatt hitelből oltottak tüzet, hogy kihúzzák a gazdaságaikat a recesszióból, a cégek pedig kihasználták a rekord alacsony kamatokat.

Összefoglalva a hitelezés mind ökológiai, mind társadalmi értelemben a jövőtől vesz el lehetőségeket. Következménye, hogy ma olyan ökológiai javakat fogyasztunk el, amelyek tartamosan nem állnak rendelkezésünkre, tehát a jövő nemzedékektől vonjuk el őket. Társadalmi vonatkozásban a hitelből ma elvégzett munka ugyanígy a munkalehetőséget vonja el a jövőtől, mint ahogyan az áruval túltelített piac is a holnap lehetőségeit csökkenti. A helyzet fenntartásához így egyre nagyobb adósságok társulnak, mind pénzügyi, mind társadalmi és ökológiai értelemben. Érdekesség, hogy amíg 2000-ben 1%-os gazdasági növekedéshez 2,4%-os adósságnövekedés tartozott, addig ma az 1%-os növekedést 4,6%-os adósságnövekedéssel lehet elérni. Az adósságspirál veszélyeire figyelmeztet a „Deleveraging? What Deleveraging? The 16th Geneva Report on the World Economy” c. tanulmány, amely szerint a világ semmit sem tanult a 2008-as válságból.

V. A globális pénzügyi rendszer

A globális pénzügyi rendszer a nemzetközi pénzintézetek kapcsolatrendszere, amely két részre oszlik, úgymint a nemzetközi bankok és biztosító társaságok, valamint a szabályozó és tanácsadó szervezetek, mint pl. az Európai Központi Bank, vagy a Nemzetközi Valutaalap. A rendszer ugyancsak magába foglalja a kevésbé, vagy egyáltalán nem szabályozott, ún. árnyék-bankokat is (shadow banking).

V.1. A Nemzetközi Valutaalap

(International Monetary Fund, IMF) 1945-ben létrehozott szervezet, amely 188 tagországot számlál (2013). Célja a nemzetközi pénzügyi együttműködés és az árfolyam stabilitás elősegítése, a gazdasági növekedés fokozása és a magas szintű foglalkoztatás megteremtése, illetve hogy átmeneti pénzügyi segítséget nyújtson fizetési mérleggel kapcsolatos problémákkal küzdő tagországainak. A tagok meghatározott kvóta (gazdasági súlyuk) szerint járulnak hozzá az alaphoz, és a szervezettől kölcsönöket vehetnek fel adósságaik törlesztéséhez.

A Valutaalap tevékenységét illető legfőbb kritika, hogy a Világbankkal közösen a fejlődő és a volt szocialista országok nagyfokú külső eladó-

sodást kihasználva kölcsöneik révén neoliberais szerkezet-átalakítási programok megvalósítására kényszeríti ezen országok kormányait. A programok lényege a piacnyitás, melynek keretében a fejlődő országoknak meg kell nyitniuk piacaikat a náluk sokkal erősebb fejlett országok cégei, és a fejlett ipari országokból kiinduló spekulációs tőkeozgás előtt (importliberalizáció, a tőkeozgás liberalizációja, privatizáció). Ezen túl a kormányoktól megszorító intézkedéseket követelnek a lakossággal szemben, továbbá olyan gazdasáspolitikát, amely biztóságot nyújt a befektetők számára (szigorú monetáris politika, a költségvetés jóléti kiadásainak lefaragása a külső adósságszolgálat teljesíthetősége érdekében).

V.2. A Világbank

A washingtoni székhelyű Világbankot (World Bank) a Bretton Woods-i egyezmények aláírása után, 1945-ben alapították, Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank néven, Mivel Európában a Marshall-terv kielégítőnek bizonyult a háború utáni állapotokból történő kibontakozáshoz, ezért a figyelmük sokkal inkább a fejlődő országok felé fordult. Intézményei a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD), amely piaci kamatra hitelez, míg a Nemzetközi Fejlesztési Társulás (IDC), az iparilag elmaradott országok számára nyújt kedvező kamatozású hiteleket. A Nemzetközi Pénzügyi Társaság (IFC) a fejlődő országokba irányuló magánberuházások és tőkebefektetések fő előmozdítója, éppen ezért tevékenysége sok kritikával illelhető környezeti és társadalmi szempontból. További intézmények a Nemzetközi Befektetések Vitarendezési Központja (ICSID) és a Nemzetközi Beruházás-biztosítási Ügynökség (MIGA), amely a beruházások biztóságot garantálja. Az intézmények egymás munkáját kiegészítik, a nemzetközi beruházási programok kidolgozásától, a pénzügyi tervezésen, technológiai ismeretek átadásán, tanácsadáson, elemzéseken keresztül, a kölcsönök folyósításig széles spektrumú szolgáltatásokat nyújtanak a nemzetközi közösségnek.

A Világbanknak jelenleg 183 ország tagja. A tagországok befizetések alapján kapnak szavazati jogot, vagyis az egyes döntéseket anyagi erejüknek megfelelően befolyásolják. A Világbank legnagyobb tulajdonosa az Egyesült Államok 17%, illetve a világ hét legnagyobb gazdasági hatalmát tömörítő. ún. G7 ország csoport a szavazatok közel 50%-át mondhatja magáénak. A többi 176 országnak pedig együtt jut a szavazatok alig több mint 50%-a.

A Világbank intézményeinek a tevékenységét számos kritika érte és éri ma is, elsősorban azért mert az általa finanszírozott fejlesztések sokszor drasztikusan beavatkoznak a helyi gazdaságok és közösségek életébe, valamint a környezet rombolásával járnak. Ugyan a legtöbben a konkrét projektek mentén ítélik meg a tevékenységét, ám sokkal inkább a kevéske pénzért szerzett befolyás miatt lehet elítélni, amelynek kapcsán a Bank kölcsönfeltételei között az országok piacainak megnyitása, a gazdaság átalakítása, szerkezetátalakítási programok, egy-egy szektor reformja szerepel. A Bank jelentős szerepet játszik a gazdasági globalizáció folyamatában. Ugyancsak kritikával illethető a Bank azon magatartása, hogy etikai megfontolások nem izgatják, a befektetések biztonsága érdekében szívesen kölcsönöznek olyan rezsimeknek, amelyek elnyomással biztosítják a politikai stabilitást, és nem igazán tisztelik az emberi jogokat. Az általános kritika része, hogy a fejlődő országok számára folyósított kölcsön a fejlett országokból származik, és legnagyobb részt oda is tér vissza, miután az adományozó képes elérni, hogy a beszerzéseket a kölcsönt adó országokban valósítsák meg.

Az egyes projektek finanszírozásának kapcsán ugyan néhány pozitív eset is felemlíthető, amikor lakossági tiltakozásra elálltak néhány nagyberuházás támogatásától, de inkább negatív előjellel emlegetik a civil környezetvédők a Bankot. Ennek oka, hogy a Bank portfóliójában elsősorban környezetkárosító nagyberuházások szerepelnek, mint szén-erőművek, gátak, autópályák építése, kőolajipari, vegyipari, járműipari beruházások, szén- és aranybánya nyitásának támogatása. A bank a létét nem tudná ilyen nagy beruházások nélkül igazolni, ezért sokkal nagyobb érdekek fűzik a beruházások minden áron való megvalósításához, mint a társadalmi, közösségi, környezeti szempontok megfontolásához.

A Világbank ugyancsak gyanúba hozható a világon megindult földzsákmánylás (land grab) ügyében. A földzsákmánylás lényege, hogy az őslakosokat megfosztják alapvető megélhetési forrásuktól, a termőföldtől. A világon körülbelül 2,5 milliárd ember foglalkozik kis léptékű, főleg önelátásra vagy kisárutermelésre alapozott mezőgazdasággal. A Világbank szerepe ebben a folyamatban, hogy a különböző országokat rangsorolja a befektetések szempontjából, segítve a befektetőket, hogy hol könnyű jó üzletet kötni. A jó befektetési helyek azok az országok, ahol alacsony a szabályozottság, pl. a termőföld forgalomképes és áruba bocsátható. Ez a befektetések érdekében deregulációra ösztönzi a kormányokat, amelyek azután könnyű célpontjai a földzsákmánylásnak.

Sierra Leoneban a szántóföldek 20%-a került ki a helyi termelők kezéből, és vált idegen befektetők bérelt területévé, ahol cukorrépat és pálmaolajat termelnek agroüzemanyagok céljára. A Bank segítségével azok kezébe kerül a föld használati joga, akiknek sok pénzük és jó ügyvédjeik vannak. A hektáronként egy dollárért 99 évre bérbe adott föld ügylete inkább rablásnak nevezhető. A szubszaharai Afrikában a becslések szerint a földek 41%-a, Délkelet Ázsiában a 32%-a, Amerikában és a Karibi térségében 19%-a került ily módon nagyüzemi gazdálkodás keretébe (Action Aid jelentés).

V.3. Az Európai Központi Bank

A frankfurti székhelyű Bank az EU egységes valutájának, az eurónak a kezelésével foglalkozik. Célja az árstabilitás megőrzése (az infláció ellenőrzés alatt tartása), különösen az euró övezetben, továbbá a pénzügyi rendszer stabilitásának megőrzése, annak biztosításával, hogy a pénzügyi piacok és intézmények felügyelete megfelelő legyen. Az Európai Központi Bank a 28 uniós tagállam központi bankjával dolgozik együtt, amelyekkel közösen alkotja a Központi Bankok Európai Rendszerét.

V.4. Az Európai Beruházási Bank (EIB)

Az Európai Beruházási Bank az uniós tagállamok tulajdonában áll, és elsősorban ezek projektjeit támogatja, de tevékenysége kiterjed a jövőben csatlakozó, illetve a fejlődő országokra is. Az Unió költségvetési forrásainak felhasználása helyett hitelt vesz fel a tőkepiacokon, majd azt alacsony kamat mellett olyan projekteknek kölcsönzi ki, amelyek az EU-n belül, illetve a szomszédos vagy a fejlődő országokban infrastrukturális, energiaellátással kapcsolatos vagy környezeti fejlesztésekre irányulnak. Az EIB nonprofit alapon működik, ezért alacsony kamatú kölcsönöket képes folyósítani.

A Bank alapvetően infrastruktúrák fejlesztését mozdítja elő, és nyilván nemcsak a saját ízlése, hanem a tagországok igényei alapján hitelez. Sajnos az infrastrukturális beruházások környezeti viszonya aligha hagyhat kétséget, hogy ezeket a pénzeket csak ritkán költik a környezet javára.

V.5. Árnyékbankok

Az árnyékbankok a pénzügyi eszközök, szolgáltatások, intézmények és kereskedési platformok formáit vagy ezek olyan együttesét foglalja magában, ahol a tradicionális banki tevékenységek szinte azonos módon jelen vannak, de nem vagy csak részben tartoznak a klasszikus bankokra vonatkozó körültekintő (prudenciális) szabályozás hatálya alá. Ilyenek a befektetési bankok; jelzáloghitel biztosítók (mortgage insurance company); fedezeti alapok (hedge funds); rövid lejáratú pénzügyi alapok; Tőzsdén Kereskedett Indexkövető Alap, stb. Szervesen kapcsolódnak a „hagyományos” bankrendszerhez és alternatív tőke- és likviditási forrást is biztosítanak a piaci szereplőknek. A bankok segítségével mérsékelhetik és szétteríthetik kockázataikat, ügyleteikhez specializált intézményeket, partnereket vehetnek igénybe, csökkenthetik a tőkekövetelményt, rövid lejáratú pénzügyi eszközöket adhatnak el, finanszírozhatják likviditási igényeiket, stb. A pénzügyi válságban játszott szerepük irányította rá a szabályozatlanságukra a figyelmet, azóta több próbálkozás is történt megregulázásukra (G20-ak; ECB, Európai Bizottság Zöld könyve).

A „hedge fund” magyar fordításban fedezeti alapot jelent, de a fedezés itt a piaci hatásoktól való függetlenítődésre utal, amikor a szisztematikus kockázatoktól egy vegyes portfólió kialakításával próbálják a befektetők fedezni magukat. A „hedge fund” egy kevésbé szabályozott befektetési alap, amely jellemzően csak szűk körű, vagyonos befektetők részére elérhető, akik a tőke arányában vett fix díjon felül gyakran sikerdíjat fizetnek az alap menedzserei részére. Lazább szabályozásuk és zártkörűségük miatt egyedi, és gyakran kockázatosabb befektetési stratégiákat tudnak megvalósítani, mint más szabályozott tevékenységeket végző intézmények. Ez többek között az árfolyam csökkenésére spekuláló ún. short-pozíciókat, akár tőzsdén kívüli származtatott termékek felhasználását jelenti. Az ágazat mérete egyes becslések szerint meghaladja a 2 ezer milliárd dollárt, amely elmaradást jelent a válság előtti, 2007-es 2,5 ezer milliárdos értékhez képest.

VI. Hová megy a pénz?

A pénz természetével kapcsolódó fejtegetésből kitűnt, hogy a pénz mai intézményrendszere kifejezetten ellenséges viszonyban áll a fenntartható fejlődéssel. Ám az sem közömbös, hogy a pénzt mire költjük el. Végül

soron természetesen a pénzt fogyasztásra költjük, de az eddig vezető út, a fogyasztás elősegítésének útja is pénzzel van kikövezve.

A pénz intézményrendszere által kikövetelt növekedés csak növekvő fogyasztáson és termelésen keresztül érhető el. Ahhoz, hogy fogyasztani lehessen termelni kell, a több és állandóan megújuló termékszerkezet érdekében pedig termelő beruházásokra van szükség. A termelőberuházások azonban nem jöhetnek létre, ha nem lennének olyan közberuházások, amelyek biztosítják a termelőberuházások infrastrukturális hátterét. A termelő-, és közberuházások természetesen pénz nélkül sem jöhetnek létre. Ezt a fedezetet rendszerint egyrészt a magántőke, másrészt a banki hitelek, harmadrészt az állami támogatások biztosítják. Az arányok természetesen függenek a beruházás természetétől, a társadalmi és környezeti szempontoktól, a politikai környezettől, és a kapcsolati hálótól is. A következőkben a kereskedelmi banki hitelezéssel, és az állami támogatásokkal foglalkozunk röviden a fenntarthatóság szempontjából.

VI.1. Kereskedelmi bankok

Ahogy láttuk a „friss“ pénz, amit a jegybankok bocsátanak ki a kereskedelmi bankokon keresztül kerül forgalomba hitelként, és ezért rögtön adósságokat generál. Ettől a bajtól eltekintve az sem közömbös, hogy a bankok milyen hitelezési gyakorlatot folytatnak. Vajon muszáj-e, hogy egy bank csak a gyorsan és biztosan megtérülő beruházásokra nyújtson hitelt, vagy alkalmazhat bizonyos etikai megfontolásokat is, amelyek kapcsolatosak a társadalmi méltányossággal, vagy a környezet megóvásával? A bankoknak azt is alaposan át kell gondolniuk, hogy az ügyfelek mit terjesztenek róluk, mennyire tisztességes és átlátható a tevékenységük. A bankok tekintélyét és elfogadottságát alaposan megtépázta a devizahitel szerződések tisztességtelen volta, és az a tény, hogy egy válsággal terhelt időszakban magas hasznokat tudtak realizálni.

A bankok tevékenységéből okkal, vagy ok nélkül kiábrándult tömegek lassan kikényszerítik az etikus bankok létrehozását, vagy a meglévők átalakítását. Az emberek egyre inkább nyitottak a felelősen működő cégek termékeire, szolgáltatásaira, így a pénzüket is ilyen bankra szeretnék bízni. Ezért talán nem véletlen, hogy a brit Co-operative Bank – az Egyesült Királyság legnagyobb etikus bankja – átvette a Lloyds 632 fiókját, amellyel korábbi mérete háromszorosára nőtt.

Az etikus, vagy közösségi, más néven „újbankok“ lehetőséget adnak a betéteseknek, hogy betéteik sorsát nyomon kövessék, és beleszólhassanak, hogy a bank milyen célra nyújtson hitelt. Ezzel lehetővé válik, hogy a betétesek pénze környezeti, szociális, vagy kulturális kezdeményezéseket segítsen megvalósítani. A közösségi bankok már eleve rendelkeznek preferencia listával, tudtára adják az ügyfeleknek, hogy mely tevékenységet nem támogatják (pl., fegyvergyártás, dohányipar), illetve melyekre nyújtanak szívesen hitelt. Ez utóbbiak közé tartoznak az ökológiai célok, a biogazdálkodás, a megújuló energia támogatása, vagy a kultúra, oktatás, egészségügy célterületei.

Az etikus bankolás része, hogy a betétes lemondhat kamatának egy részéről, hogy ezzel kamatkedvezményhez juttassa az általa fontosnak tartott tevékenységet. A befektetéseknél így nemcsak a profit maximalizálása a cél, hanem a létrehozott társadalmi, környezeti haszon is. A közösségi bankok ügyelnek az átláthatóságra és ügyfeleiket rendszeresen tájékoztatják pénzüik felhasználásáról.

A legismertebb etikus bankok a brit Co-operative Bank, amelynek átfogó etikai programja hét emberjogi, öt környezetvédelmi, négy nemzetközi fejlesztési és öt állatjóléti célt foglal magában; az 1980-ban alapított holland Triodos Bank, amely a fejlődő világban támogat kezdeményezéseket; az 1974-ben indított német GLS bank, amely kulturális, szociális és ökológiai területre fókuszál, és a tulajdonosai nem vesznek fel osztalékot sem.

VI.2. Közpénzek és támogatások

A közpénz olyan javak összessége, amelyet az állampolgárok bocsátanak közösségük rendelkezésére, és amelynek kezeléséről, költségéről, ellenőrzéséről az állam gondoskodik. A valóság az, hogy az állam a gazdaság, helyesebben mondva polgárai teljesítményének egy jelentős részét adók és járulékok formájában elvonja, és ezeket a költségvetésen keresztül visszajuttatja a közjó (anyagi és szellemi javak és lehetőségek összessége, amelyek egy közösség tagjainak boldogulásához szükségesek, de amelyek előállítására önállóan nem, csak közösen képesek) biztosítására.

A közpénzek célja tehát a közjavak biztosítása. Azonban az állam nemcsak a közjóságokra, hanem a vegyes és magánjóságok gyarapítására is költi a közpénzeket. A különböző jóságok előállítására,

fenntartása konfliktusban van egymással, tekintettel arra, hogy minden közjószág eredete a természet. Ahogyan a fenntarthatóság elve diktálja, ez a konfliktus csak a környezeti rendszerek rugalmasságának határáig terjedhet, azon túl a közjavak kielégítését veszélyezteti.

A levegő, biológiai sokféleség, táj, a környezet szolgáltatásai eredetileg olyan tiszta közjavak, amelyek élvezetéből senki sem zárható ki, ezért ha tönkretesszük, akkor köz-rosszá változnak, és ez közvetve vagy közvetlenül mindenkit érint. Ennek a felismerését akadályozza, hogy amíg a természetből elsajátított köz, vegyes és magánjószágok élvezete azonali, addig a környezeti köz-rossz halmozható, megoldása a jövőre hasztható.

A fenntartható fejlődés eszméjét és gyakorlatát követő államnak kötelessége lenne gondoskodni arról, hogy a társadalom gazdaság ne haladja meg a természet gazdaság teljesítményét, és a közpénzek felhasználása ne okozzon a társadalomnak köz-rosszat. A köz-rossz elkerülése nem azt jelenti, hogy az államnak a közpénzeket a környezet utólagos védelmére kellene fordítania, hanem a közpénzek felhasználásakor azzal a gondossággal kellene eljárnia, hogy a természeti közjó ne sérüljön a környezet terhelhetőségének határán túl. Az is nyilvánvaló, hogy a természeti közjavak fenntartható használatát nem az oktatásra, egészségügyre, és más közjavakra fordított közkiadások veszélyeztetik, hanem a vegyes és magán-javakra kiadott közpénzek. Ezek a kiadások elsősorban a fejlesztéspolitika területén testesülnek meg.

Hangsúlyozni kell, hogy a fejlesztéspolitikára költött közpénzek rendszerint eltörpülnek a többi közkiadás mellett, de szerepük a velük szerezhető befolyás révén jelentős. Az állam a befolyását a pénz hatalmi funkciójától kölcsönzi, miközben maga is a pénz hatalmától szenved a kamat és adósság okán. A kamat és adósság – ahogyan láttuk – az államot a folytonos gazdasági növekedésben teszi érdekeltté, ezért a közpénzek egy részét a gazdasági növekedéshez szükséges feltételek biztosítására (intézmények megteremtése, infrastruktúrák kiépítése), vagy a gazdaság közvetlen támogatására költi. Az állam, nyakában a mindenkori hatalmon lévő politikai elittel, maga választja meg, hogy a társadalom és gazdaság mely érdekcsoportjait erősíti és melyeket gyengíti, vagyis a pénztől kölcsönzött hatalommal hogyan gyakorolja kegyeit azok felett, akiktől hatalmát kapta, és annak megtartását reméli.

A növekedést szolgáló fejlesztéspolitika tehát sokkal nagyobb mértékben támogatja a vegyes és magánjóságok gyarapodását, mint a természeti közjóságét. Bár nyilvánvaló, hogy a természetet nem lehet pénzkidadásokon keresztül megvédeni, ahogy azt a jelenlegi szemléletben sokan gondolják, de még ebben a gondolkodási rendszerben is feltűnő, hogy a környezeti értékeket degradáló fejlesztési beruházások nagyságrendekkel meghaladják a lerontott környezet állapotjavítására szánt közkiadásokat.

Becslések szerint 2030-ig 71 billió – nagyjából a világ egy éves gazdasági össztermékének megfelelő – dollárt terveznek költeni a világon a közlekedési-, vízi-, elektromos-, és telekommunikációs infrastruktúrák fejlesztésére. Képzeljük el, ha ezek a fejlesztések megvalósulnak, akkor ezek milyen mértékben vesznek igénybe természeti erőforrásokat, újabb természetes ökoszisztémákat, és mennyi környezeti kibocsátást generálnak. Ezzel szemben egy alacsony karbonkibocsátású energiaszektor kialakítására 2050-ig 36 ezer milliárd dollárt kellene csupán költeni, ám ennek megvalósulása kétséges, amennyiben a jelenlegi probléma egyszerűsítése miatt egy ilyen szerkezet nem járulna hozzá a világ gazdasági össztermékének gyarapodásához.

A közpénzek felhasználásának egy speciális esete az Unió, ahol a közösséghez tartozó országoktól elsajátított közpénzek segítségével gyakorolja befolyását a brüsszeli bürokrácia. A csatlakozni szándékozó országok már a belépés előtt, az előcsatlakozási alapok felhasználásával megtapasztalhatták, hogy még egy szegény országnak is kicsinyke pénzüsszeggel, hogyan lehet átalakításra kényszeríteni a csatlakozásra vágyók intézményrendszerét, és finoman kényszeríteni a szuverenitás részleges átadására. Mindenek felett a csatlakozás után az is kiderült, hogy az új szabályozás semmivel sem fog jobbat jelenteni a társadalmi újraelosztásban, vagy a környezeti terhektől való megszabadulásban. A Közös Mezőgazdasági Politika (KAP) támogatási rendszere kiváló példája annak, hogy egy jelentős támogatási rendszer milyen alacsony környezeti teljesítményt nyújt, miközben szavakban azt halljuk, hogy az Unió élharcosa a klímaváltozás és biodiverzitás csökkenés elleni harcoknak.

A KAP sokak szerint egy szociális eszköz a gazdaságilag elmaradt vidékek segítésére és a vidéki környezet megőrzésére. Az utóbbi évtizedben bekövetkezett változások a pénzt átcsoportosították, így a művelés alól kivont területekre és vidéki táj megőrzésének támogatására több gondot fordítottak. A meghatározott növények ültetésének támogatása helyett egységes összeg kerül kifizetésre a megművelt földterület nagysága

alapján. A földalapú támogatás elvileg nagyobb szabadságot hagy a gazdáknak az alternatív, nem közvetlenül termelési célú földhasznosításra, hiszen a támogatást akkor is megkapja, ha nem termel semmit, csupán „rendben tartja” a területét.

A támogatásoknak ez a része nincs környezeti feltételekhez kötve, vagyis annak is jár, aki fenntarthatatlan, és annak is, aki netalán fenntartható módon használja a termőföldet. Noha teljesen világos elv, hogy közpénzen csak a közjót szolgáló tevékenységeket kellene támogatni, ez mégsem érvényesül, a támogatás nem tesz különbséget azok között, akik negatív, vagy éppen pozitív externáliákat termelnek a társadalomnak.

A KAP esetében kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy a közjóról tévesek az elképzelések. Ugyanis a KAP legfontosabbnak mondott célja, hogy az élelmiszerek alacsony árán keresztül mindenki számára biztosított legyen az elegendő élelmiszer. Ez a gondolkodás mára a következő helyzetet teremtette. A támogatási rendszerek miatt relatívan olcsó az élelmiszer mindenki számára. Olcsó annak is, aki a tényleges árat is képes lenne megfizetni, megfizethető annak, aki az árat képes megfizetni, és drága azoknak, akik az olcsó árat sem képesek megfizetni. Összességében ez az élelmiszer-alapanyagok és kész élelmiszerek erkölcsstelen szintű pocskolódásához vezet (a jóléti társadalmakban nagyjából a fele végzi a kukában).

A valódi közjó azonban nem az olcsó élelmiszer, hanem azok az ökoszisztéma szolgáltatások, amelyek biztosítják az életünkhöz nélkülözhetetlen javak fenntartását és megújítását. Azzal, hogy a KAP az olcsó élelmiszert támogatja, a fogyasztás növelését és a pocskolást serkenti, amelyek miatt területeket, ökoszisztémákat, erőforrásokat és a közjó egy lényeges darabját áldozzuk fel fölöslegesen. Álszent viselkedés tehát, amikor a KAP zöldítéséről beszélünk, mert az olcsó élelmiszerár fenntartása nem elég jó szociális intézkedés, környezeti szempontból pedig kifejezetten káros.

VII. A pénztőke, a reálgazdaság, és a természeti tőke viszonya

A pénztőke piramisa a pénzgazdaság és a reálgazdaság részekből tevődik össze. A pénzgazdaság alapzata a globális pénzügyi eszközállomány, amely magába foglalja a pénzintézetek és a pénztulajdonosok összes pénzügyi

eszközét. Ennek teljes összege 2010-ben kerekén 600 billió dollár volt. A pénztulajdonosok – a háztartások, vállalatok, állam – pénzvagyona 335 billió dollárt tett ki. A reálgazdasági rész alapzata az eszközalapok, amely a különböző szektorok tényleges és virtuális eszközeit foglalja magába, mint amilyenek a gyárak, farmok, infrastruktúrák és szellemi tulajdon értékei. Ezt 2010-ben 210 billió dollárra értékelték. Ez termeli ki a teljes GDP-t. A valós gazdasági kibocsátás 2010-ben 63 billió dollár volt. A piramis csúcsán az éves gazdasági megtakarítás van, ez a GDP szabad, felhasználható része, amelyet az eszközalapok megújítására és új befektetésekre lehet felhasználni. 2010-ben ez 15 billió dollárt tett ki.

Amíg a világgazdaságban a különböző termékek és szolgáltatások kibocsátási rátája csökkenni látszik az utóbbi évtizedben, addig a globális pénzügyi eszközök gyorsan bővülnek. Mint a fentiekből láthatjuk 2010-ben 600 billió dollár volt a globális pénzügyi eszközállomány, közel tízszerese a globális gazdaság kibocsátásának. A teljesítmény és a pénztöbblet közötti különbség főleg a pénz vásárlóerő veszteségét (infláció) tükrözi.

Mit jelent ez környezeti szempontból?

A közgazdászok általában bíznak a piaci folyamatokban, és talán igazuk is lenne abban, hogy a piac jól szabályoz, vagyis visszaszabályozza a túlpörgést, ha ők maguk nem éppen azzal foglalkoznának, hogy a lassuló, vagy stagnáló gazdaságot hogyan lehet újraéleszteni.

A tendenciákból valóban az látszik, hogy a túl sok pénz a megnövekvő kockázatok miatt nem fejt ki azt a hatást, amit a pénzeszközök bőséges rendelkezésre állásától elvárnánk. Ez a helyzet is igazolja, hogy a pénz teljesítménye nem annak mennyiségétől, hanem forgási sebességétől függ, és az áramlás lelassítása, akadályozása gazdasági válságokhoz vezet. Ugyanakkor ez a fékező hatás nem sokat javít a környezeti terheléseken, hiszen környezeti terhe a kockázatos befektetéseknél is van. Még akkor is, ha egy-egy beruházás következményeként létrejövő üzem csődbe megy az alacsony kereslet miatt, akkor is tetemes erőforrást, és feltehetőleg érintetlen ökoszisztémát emésztett fel. A legszomorúbb tanulság, amit le kell vonnunk, hogy a tőke piramis számol a teljes pénzeszközök állományával, az eszközalapokkal, vagyis a reálgazdasággal, de egyáltalán nem számol a természeti tőkével, amely pedig a piramisban az eszközalapok alapja lenne.

VIII. A természeti tőke és a pénz

A tőke piramisból, ahogyan láttuk, hiányzik a természeti tőke, mintha javainkat képesek lennénk csak pénzzel és a reálgazdasággal előállítani. Talán nem véletlen, hogy nem tartjuk számon a természeti tőkét, hiszen akkor állandóan azzal kellene szembesülnünk, hogy miközben a pénztőke piramisa gyarapszik a természeti tőke alapzata fogyatkozik.

VIII.1. A természeti tőke értékelése

A természeti tőke az emberi jólét, egyben a gazdaság alapja. A természeti tőke fogalmát a környezetgazdászok nagy nemzedéke fogalmazta meg a huszadik század kilencvenes éveiben. Daly (1994) a természeti tőkét olyan jószágnak tekintette, amely biztosítja a természet szolgáltatásainak folytonos áramlását, és a kézzel fogható természeti erőforrások létrehozását. Egyszerűbben a természeti tőke ökoszisztéma vagyomból és természeti erőforrásokból áll.

Az ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP) egy ideje már szorgalmazza, hogy a „föld ingyenes szolgáltatásait” értékelteni kell, és a biológiai veszteségeket is be kell árazni. A koncepció alapján az UNEP megjelentette a „Towards a global map of natural capital: key ecosystem assets” nevű kiadványát, amely a természeti tőke globális feltérképezéséhez igyekszik módszertani útmutatást adni.

A természeti tőke értékének a GDP-ben is tükröződnie kellene. Elképzelések szerint „kimerítési díjat” kellene beépíteni a GDP-be, hogy a természeti erőforrások – olaj, földgáz, ásványok, halállomány, erdők – használata követhető legyen, és a „természeti tőke” apadása mérhetővé váljon. Mások a környezetszennyezésre visszavezethető betegségek – mint az asztma vagy az ipari melléktermékek okozta korai elhalálozás – kórházi ellátásának költségeit is levonnák a GDP-ből. Ezek a módszerek akár jelentősen is csökkentenék a nehéziparra és az agráriumra alapozó országok GDP-jét, míg a szolgáltató szféra dominanciájára alapozókat ez kevésbé érintené, és persze elfednék a környezeti átterheléseket. A koncepció kapcsán olyan új fogalmakat ismerhetünk meg, mint a természet beárazása, értékelése, megfizetése, finanszírozása. Ahogy George Monbiot, a Guardian weboldalán 2014-ben írta, a természetet többé nem hívjuk természetnek, az ma már természeti tőke, az ökológiai folyamatokat ökoszisztéma szolgáltatásoknak nevezzük, a hegyeket, dombokat,

folyókat pedig zöld infrastruktúrának. Azok, akik ezt az elképzelést támogatják, arra hivatkoznak, hogy mivel eddig nem értékeltük a természeti tőkét, így nem vált láthatóvá, hogy az mit jelent a számunkra pénzben, és így talán meggyőzhető az emberek, hogy ezt nem lerombolni, inkább védeni kellene. Továbbá ezen a módon több pénz szerezhető természetvédelmi projektekre, mint eddig.

Monbiot szerint azonban ez az út még inkább a romlásba vezet, mivel olyan javakat kíván értékelni, amelyek nem összehasonlíthatók más javakkal, éppen ezért pénzben nem is kifejezhetőek. Jutta Kill, a Fern klímaváltozási kérdésekért fellelős koordinátora a World Rainforest Movement (Nemzetközi Esőerdő Mozgalom) „Trade in Ecosystem Services” című kiadványában az ökoszisztéma szolgáltatások megfizetésének lehetőségét a romlás engedélyezésének nevezi.

„A pénz egyneművé tesz mindent, amihez csak hozzáfér” írja Eisenstein a „Megszentelt gazdaságtan” című könyvében. Igen, hiszen összehasonlításra használjuk, ezen keresztül hasonlítjuk össze azokat a dolgokat, amelyeket egyébként lehetetlen összehasonlítani.

A pénz világa azonban ezzel mit sem törődve adja össze a körtét az almával, az egyedít az általánossal, a mérhetetlent a mérhetővel. A természeti javak értékelése, tőkévé, pénzzé tétele most erre készül, a pénz hatalma és ellenőrzése alá vonni a természetet is.

Amennyiben a természeti tőkét a gazdasági növekedés részévé tesszük, azzal csak megerősítjük azt, ami eddig is történt, nevezetesen, hogy a növekedés tönkretette a természetet. Ezért nem csodálkozhatunk azon, ha a fenti elképzeléssel szemben megfogalmazott általános kritika szerint a természet kisajátítása magáncélokra, a természeti javak pénzbeni kifejezése és árucikké degradálása csak még nagyobb egyensúlytalansághoz vezet természetes környezetünkben, és ellene van etikai elveinknek. A biodiverzitásért dolgozó kapitalizmus üres ígéret.

VIII.2. A természet finanszírozása

A természeti javak megőrzésének egy másik új területe a természet finanszírozása. Az un., innovatív finanszírozási mechanizmusok között felmerül a zöld áruk piacának elősegítése, a zöld adóreform, vagy az üzleti szer-

vezetek direkt támogatása civil szervezetek vagy programok részére. Az innovatívnak tartott megoldások frontvonalában szerepelnek a kárpótlási mechanizmusok, vagyis hogy a biológiai sokféleségben okozott elkerülhetetlen veszteségeket, miként lehet kompenzálni.

Kárpótlási mechanizmus a biodiverzitás veszteségekért

A biodiverzitás kárpótlás (biodiversity offsetting) célja, hogy egy-egy fejlesztési projekt során ne következzen be nettó biodiverzitás veszteség, sőt lehetőleg nettó nyereség jöjjön létre. Ennek érdekében a projekt során mindent meg kell tenni, hogy megelőzzék, vagy csökkentsék a biodiverzitás veszteségeket, ám az elkerülhetetlen károsodásokat valahol kompenzálják, kárpótolják.

A fő kérdés, hogy lehetséges-e elérni a nettó veszteség teljes elkerülését. Tegyük fel, hogy egy zöldmezős beruházás felszámol egy természetes élőhelyet, és máshol egy lerontott helyen újjá építenek egy hasonló élőhelyet. Tekintettel arra, hogy a kompenzációban pénzt használnak, amely erőforrások fogyasztását, és környezeti terhelést testesít meg, így nyilván nem valósul meg, hogy ne legyen nettó veszteség. A veszteség nélküliség csak látszat, mert nem érzékeljük az átterheléseket, amelyeket az erőforrás-felhasználás hoz létre a globális környezeti térben. Nettó nyereséget akkor lehetne csak elérni, ha minden új fejlesztés degradált területen valósulna meg, és azért kárpótolnánk a természetet, mert megakadályoztuk ennek a területnek a természetes gyógyulását. Vagyis egy szintén degradált területet állítanánk helyre cserébe máshol. Egy ilyen szabály valóban növelhetné a biológiai sokféleséget, de még itt is fellép a mesterséges létesítés környezeti költsége. A kárpótlási mechanizmusok legnagyobb veszélye abban áll, hogy ennek a lehetősége engedélyt ad a rombolásra. Vagyis, ha kárpótolok, akkor már nem kell adott helyen a legnagyobb gondossággal eljárnom.

Összességében a természetben okozott károk pénzzel nem megváltathatók, mivel pénzzel nem helyrehozhatóak. A pénz elköltése tovagyrűző fogyasztást testesít meg, ezért szétkapcsolható a természeti erőforrások igénybevételeitől, a környezeti kibocsátástól, és más ökoszisztémák károsításától.

IX. A jó ötletek - Kísérletek a fenntarthatatlan világ kezelésre

A fenntarthatatlan világ bajaira adott válaszokat már az elején muszáj elkülöníteni a hivatalos válaszokra, és a nemhivatalos javaslatokra. A hivatalos válaszokat globálisan az ENSZ, regionális szinten az államszövetségek, nemzeti vonatkozásban a nemzeti kormányok fogalmazzák meg. A válaszokra az apró, javító intézkedések a jellemzők, gyökeres reformokról, a fenntarthatatlan világ okaira irányuló megoldásokról szó sincs. Szakemberek, szakintézmények, szakpolitikák, és ezekhez rendelt pénzeszközök hivatottak a globális válságtünetek megoldására, és senki sem veszi komolyan azt a felismerést, hogy az emberiség problémái egy rendszerben működnek, és nem oldhatók meg elkülönült intézményekkel.

IX.1. Hivatalos válaszok

A hetvenes években a világ felfedezte a gazdasági növekedés árnyékát, a környezeti és társadalmi problémákat, és azokra megpróbált választ adni Rióban, majd az ott elindult és máig tartó folyamatban. Az ENSZ „Közös jövőnk” jelentése szerint egy, az eddigiektől eltérő, erőteljes, fenntarthatónak mondható gazdasági növekedés biztosíthatja a megoldást, amelynek hasznai igazságosan terülnek szét a társadalomban, és amely nem haladja meg a környezet rugalmasságát, az erőforrások regenerálódásának ütemét. Vagyis a fenntarthatatlan világ problémái csak a fenntartható gazdasági növekedésen keresztül orvosolhatók, azon a növekedésen keresztül, ahol a gazdasági termék úgy nő, hogy közben a környezeti terhelés csökken. A gyakorlatban a gazdasági jót megfosztjuk a környezeti rossztól.

Az eredményt ma már ismerjük, a gazdasági növekedés erőteljes lett, ám sem a kívánt igazságos elosztás, sem a környezeti terhek növekedésétől való szétválás nem valósult meg. Az éghajlat és a biológiai sokféleség védelmére létrehozott két nemzetközi egyezmény teljesítménye pedig kevésnek bizonyult ahhoz, hogy megállítsa a környezet romlásának folyamatait. Ráadásul még e szerény törekvéseket is felülírta a pénzügyi és gazdasági válság, amely újabb kiútkeresést indított el, de nem a fenntartható fejlődés, hanem a gazdaság talpra állításának irányába.

A gazdasági válságra adott gazdasági válaszok többé-kevésbé egységesek abban, hogy a talpra állás titka a fogyasztás növekedésének serkentésében rejlik, abból a célból, hogy a gazdaság ismét növekedésnek induljon. Az eltérések nagyjából arra korlátozódnak csak, hogy ezt miként lehet elérni. A meghatározó (keynesianus) válasz szerint, a közkiadások növelését és az adócsökkentések egyfajta keverékét kell használni a fogyasztás ösztönzésére. A gazdaság helyreállításához pedig befektetésekre, hitelekre van szükség, amiért is az államok közpénzeket fordítanak a banki szektor megszilárdítására. Mint ismeretes ezek a mentőcsomagok 2008-ban majdnem elérték a világ gazdaság össztermékének 5%-át.

Sokan abban reménykednek, hogy ezeket a befektetéseket az energiabiztonságba, az alacsony szén-dioxid-kibocsátással járó infrastruktúrákba, valamint a természet- és környezetvédelembé irányítva, több hasznot is elkönnyelhetünk egyszerre. Ebben az elképzelésben egy újabb, de most zöldnek nevezett New Deal ölt testet, híven, hogy egy 'zöld ösztönző csomag' kimagaslóan érzékeny válasz a gazdasági válságra. Rövidtávon munkahelyeket és gazdasági talpra állást kínál, középtávon energiabiztonságot és technológiai innovációt, hosszú távon pedig fenntartható jövőt a gyermekeink számára. Mindazonáltal, még a legzöldebb 'keynes-i' ösztönző program is visszatérést jelent a folytonosan növekvő fogyasztás feltételrendszeréhez, és elkerülhetetlen, hogy a növekvő fogyasztás ne járjon a környezet terhelésének abszolút értelmű növekedéséhez.

A válságok hivatalos kezelésében szóba sem jön a valódi okok feltárása, noha néhány szokatlan hang megjelenik a hivatalos oldalon is, amelyek már mélyreható reformokat sürgetnek, köztük a pénzügyi reformokat is. Ezek sorában szükséges megemlíteni a Jackson- és Stiglitz-jelentéseket.

IX.1.1. A Jackson-jelentés

Tim Jackson professzor az angol Fenntartható Fejlődés Bizottságának Közgazdasági Bizottsági tagja „Jólét növekedés nélkül? Átalakulás a fenntartható gazdaságba” címmel jelentette meg stratégiai fontosságú jelentését. A dokumentum szerint a gazdasági növekedésnek együtt kellene járnia a jóléttel. A magasabb jövedelmek jobb választási lehetőségeket, gazdagabb életet és emelkedő életszínvonalat kellene, hogy jelentsenek, mindannyiunk számára. A növekedés ahelyett, hogy a

legrászorultabbak életszínvonalát emelte volna, a világ népességének nagy része számára semmit sem nyújtott. A gazdagság a kevés szerencsésnek jutott.

A dokumentum érdeme, hogy rávilágít arra, hogy egy olyan világ, amiben minden ugyanúgy mehet tovább, mint eddig, egyszerűen elképzelhetetlen. Az éghajlatváltozás, a fosszilis tüzelőanyagok fogyása, az eltűnő biológiai sokféleség és a globális egyenlőtlenség mind olyan kérdések, amelyek az elmúlt évtizedben könnyörtelenül megjelentek a nemzetközi politika napirendjében.

A jelentés elismeri, hogy a szegényebb nemzeteknek gazdasági fejlődésre van szükségük, ugyanakkor megkérdőjelezi, hogy a már gazdagok állandóan növekvő bevétele megfelelő politikai cél-e egy ökológiai korlátokkal rendelkező világban. Vagyis kétségbe vonja a folyamatos gazdasági növekedés követelményét és felteszi a kérdést: elérhető-e a jól-lét növekedés nélkül?

A jelentés meggyőződése, hogy a jelenlegi pénzügyi, gazdasági és ökológiai válság közös oka maga a növekedés. A növekedés hajszolása magával vonta a fogyasztás növekedésének szükségességét, és az ehhez szükséges pénzügyi források előteremtését, még olyan áron is, hogy a válságot magában hordozta. Ugyan eddig mindenki tudta, hogy a működő modell ökológiailag fenntarthatatlan, de most az is kiderült, hogy gazdaságilag sem az.

Következtetésként nem marad más, mint a jól-létet kell újjá értelmezni, és ahhoz az állandó gazdasági növekedés helyett új biztosítékot találni, olyat, amely nem teszi tönkre sem az emberi, sem az ökológiai kapcsolatokat. A jól-lét követelményei jóval túlmutatnak az anyagi jellegű létfenntartáson. A jól-létnek szociális és pszichológiai dimenziói vannak. Ahhoz, hogy az ember jól érezze magát, tudnia kell szeretetet adnia és kapnia, örömeit kell lelnie abban, hogy tiszteletben tartják, hasznosan kell tevékenykednie, tartoznia kell egy közösséghez, amelyre támaszkodhat.

Am ezeknek a feltételeknek a kielégítése mellett is, mindig lesz egy anyagi feltétel is, amelyet korlátos lehetőségek – egyrészt a világ népességének nagysága, másrészt a bolygó ökológiai rendszerének végeessége között lehet csak kielégíteni. Az emberiségnek tehát úgy kell jól-létben élnie, hogy kevesebbet fogyaszt.

A jelentés megkérdőjelezi a gazdasági növekedés és a környezet terhelésének elválasztási lehetőségét is. Ugyan a relatív szétválasztásra számos példa hozható, az abszolút szétválasztást semmi sem igazolja, noha ökológiai biztonságunkhoz éppen erre lenne szükség.

IX.1.2. A Stiglitz-jelentés

2008 februárjában, a Francia Köztársaság elnöke, Nicholas Sarkozy, elégedetlen lévén a gazdaságról és a társadalomról szóló statisztikai információkkal, felkérte Joseph Stiglitzet (a Bizottság elnöke), Amartya Sent (tanácsadó) és Jean Paul Fitoussit (koordinátor), hogy alakítsanak egy bizottságot, amelyet később „Bizottság a Gazdasági Teljesítmény és a Társadalmi Fejlődés Mérésére” névre kereszteltek. A Bizottság célja az volt, hogy felmérjék GDP, mint a gazdasági teljesítmény és a társadalmi fejlődés jelzőjének korlátait, beleértve a mérésével kapcsolatos problémákat is; megvizsgálják, milyen további információkra lehet szükség ahhoz, hogy a társadalmi fejlődést jobban kifejező indikátorok készüljenek; elemezzék alternatív mérési módszerek megvalósíthatóságát, és megvitassák, hogy hogyan lehet bemutatni a statisztikai anyagokat megfelelő módon.

A jelentés megkérdőjelezi, hogy a jelenlegi adatok alkalmasak-e egyáltalán a társadalmi jól-lét mérésére. Hosszú ideje világos, hogy a GDP alkalmatlan mérőeszköz a jól-lét időbeli változásának mérésére, különösen, ami annak gazdasági, környezeti és társadalmi vonatkozásait illeti. Ha rosszak a méréseink, akkor rosszak lesznek a döntéseink is. Mivel ma általában azt vizsgáljuk, hogy milyen fejlesztési stratégiák, projektek támogatják legjobban a gazdaság növekedését, ezért nem fordítunk figyelmet a környezet lerontására, vagy a szociális problémákra. Például, a GDP növekedése ellenére növekedhet az egyenlőtlenség, a gazdaság nő, de ettől még egyre több ember rosszabb anyagi helyzetbe kerül. Vagy a közlekedési dugók növelhetik a GDP-t a megnövekedett üzemanyag-fogyasztás révén, azonban nyilvánvalóan nem növelik az emberek életminőségét.

A mérések elégtelen voltára világít rá a gazdasági válság is, ugyanis a jelenlegi mérések alapján kapott mutatók nem jelezték időben, hogy az utóbbi években elért növekedés a válság évének rovására történt. Ugyancsak a hiányosságokra mutat rá a legtöbb környezeti probléma növekedése, amelyet azért nem veszünk kellő komolysággal, mert nem jelenik meg az értékük a legfőbb mutatónkban.

A jelentés különbséget tesz a jelenlegi jólét és a fenntarthatóság értékelésében, azaz, hogy mennyire lehet mindezt hosszú távon fenntartani. A jelenlegi jólét egyaránt kapcsolódik a gazdasági forrásokhoz, mint például a jövedelem, és az emberek életének nem gazdasági jellegű vonatkozásaihoz (mit csinálnak, és mit csinálhatnak, hogyan éreznek, és a természeti környezethez, amiben élnek). Az, hogy ez a jólét tartható fenn az idők során, attól függ, hogy azt a „tőkét”, ami számít az életünkben (természeti, fizikai, emberi, társadalmi), tovább adjuk-e a következő generációknak.

IX.2. Nem hivatalos javaslatok

Jól lehet a fenti gondolatok időszerűek, de mint látható, nem kínálnak módszert a környezetet kizsákmányoló, és a társadalmi igazságtalanságot újratermelő növekedés kezelésére. Másrészt a pénzügyi válságot követő gazdasági válság mindent kormányt arra ösztönzött, hogy valamilyen módon újraindítsa a növekedést. A tehetősebb kormányok az állam eladósodásának kockázata mellett is igyekeztek a gazdaságba pénzt fektetni, a már eleve eladósodottak pedig fiskális megszorításokat hozni a befektetői bizalom, és a versenyképesség helyreállítása érdekében. Egyik megoldás sem mutat azonban a fenntarthatóság irányába, mert ha kezelni is a gazdaság problémáit, semmilyen választ nem ad a környezeti és társadalmi problémák okaira.

A másik oldalon tudósok, reformerek, civil szervezetek fogalmazznak meg javaslatokat a helyzet jobbítása érdekében. Úgy néz ki, hogy a társadalom megelégedte a döntéshozók tehetetlenségét, és élve a világháló lehetőségével nemzetek feletti összefogást készül megvalósítani. Az elégedetlenek körében ugyanakkor egyszerre van jelen egy kifelé forduló, az emberek összefogására és a technikai lehetőségekre épülő szuper-globalista kibontakozás, és egy bezárkózó, a helyi közösségekre, piacra, önrendelkezésre alapuló irányzat. Mindkettőben közös azonban, hogy saját feltételrendszerét nemzetközi összefogással akarja kivívni. Közülük a legtöbb nagy léptékű és gyors változásokat sürget, és éppen ezért a hivatalosak számára befogadhatatlan, utópisztikusnak bélyegzett.

A Tellus Intézet ([www. Tellus.org](http://www.Tellus.org)) a Stockholm Intézettel közösen a „Great Transition” (A nagy átmenet) program keretében egy világméretű civilizáció munkálkodik a fenntartható világtársadalom érdekében. De jelen vannak az utópisztikusnak tűnő, technokrata megoldások is, mint pl. a Vénusz

Projekt (The Zeitgeist Movement), amely globális mozgalommá nőtte ki magát. A projekt arra az elképzelésre épül, hogy a természet annyi erőforrást kínál a számunkra, hogy mindenki nyugodtan anyagi bőségben élhetne, ha ennek megvalósulását nem veszélyeztetnék a fennálló anyagi érdekeltségek. Már mai tudományos és technikai ismereteink mellett is képesek lennénk arra, hogy mindenki anyagi szükségét kielégítsük, ha a pénzalapú gazdaságot lecserélnénk egy erőforrás alapú gazdaságra. A javakhoz való igazságos hozzáférés felszabadítaná azokat a lekötött energiákat, amelyek ma az egyenlőtlenségekből keletkező nemzeti, vagy nemzetközi szintű konfliktusok kezeléséhez használunk fel.

A lokalizáció mellett szól Colin Hines „Localizáció: egy globális kiáltvány” c. felhívása, amely szerint a lokalizáció egy időszzerű eszme, míg a globalizáció irreális elveken nyugszik. Lokalizációs törekvéseket valósítanak meg a fenntarthatóságra irányuló helyi kezdeményezések is. Egymás mellett fejlődnek olyan kezdeményezések, mint a Global Eco-Village Network (1994 óta), az Urban Eco-village Network, vagy az Utopian Eco-Village Network, mely utóbbi az emberek spirituális értékeire épít, amellet, hogy a fizikai szükségletek kielégítésének alternatíváit is felsorakoztatja.

IX.2.1 A pénz és a globális léptékű fenntarthatósági törekvések

Nincs új a nap alatt, a jelenlegi megoldási javaslatok legtöbbje korábbi reformelképzeléseken alapszik. Ezek alapvető társadalmi, vagy gazdasági átalakításokat sürgetnek, és egyre kimunkáltabb eszközrendszereket kínálnak a változások véghezvitelére. Mivel tanulmányunk a pénzzel foglalkozik, ezért a javaslatok közül azokat taglaljuk, amelyek a pénz intézményrendszerének gyökeres változtatását sürgetik. Lényegét tekintve ezek a reformok két nagy csoportba sorolhatók. Az egyik csoport Silvio Gesell szabad-péNZ, vagy forgásbiztosított-péNZ javaslata köré épül, és a „helyi pénzek” széleskörű elterjesztését sürgeti. A másik csoport pedig a pénzeszközök mennyiségét a természeti javak rendelkezésre állásához kötné, miközben szintén fontosnak tartja a pénz tulajdonságainak megváltoztatását.

IX.2.1.1. A Gesell-féle szabad-péNZ

Silvio Gesell (1862-1930) ismerői és követői a kapitalizmus utáni szabad piacgazdaság rendszerének szellemi atyjaként tisztelték, aki négy évtized

munkássággal vetette meg az alapjait fő művének, „A természetes gazdaság rend”-nek. (A könyv 1916-ban jelent meg Berlinben és Bernben, magyarra Síklaky István fordította). Gesell Marxszal ellentétben úgy látta, hogy a kapitalizmus gyökere nem a termelőeszközök magántulajdona, hanem a pénz és föld monopólium hatalma.

Gesell gondolatai egyrészt az amerikai földreformer Henry George, és a francia társadalomreformer Pierre Joseph Proudhon munkásságából táplálkoztak. De – több mint érdekes – Gesell gondolatainak Mózes volt a fő inspirálója. Könyvét is neki ajánlotta, aki törvényeiben a földet eladhatatlannak nyilvánította és tiltotta a kamatszédést. „A földet pedig senki el ne adja örökre, mert enyém a föld: csak jövevények és zsellérek vagytok ti nálam” (Mózes 3. könyv 25.rész 23.vers), továbbá „Ha a te atyádfia elszegényedik.... pénzedet ne add néki kamatra, se uzsoráért ne add a te eleségedet” (25.rész, 35-37. vers – Szent Biblia, Károli Gáspár fordítása).

Gesell azon túl, hogy felismerte a pénz ellentmondásos természetének a gazdasági válságok és a társadalmi igazságtalanság kialakulására kifejtett hatását, ő volt az egyetlen, aki valóban használható választ fogalmazott meg a probléma leküzdésére. Korábban jó néhányan úgy próbálták feloldani a pénz által okozott anomáliákat, hogy kiiktatták a pénzt, és cserebankokat hoztak létre, vagyis a közvetlen árucserére alapozták a gazdaságot. Ez a megoldás azonban nem tökéletes, a pénzre szükség van a társadalmi munkamegosztáshoz, mint intézmény, nélkülözhetetlen.

Gesell javaslata, amely Georg Nordmann berni kereskedőtől származik eredetileg, nagyon egyszerű és szellemes. Ha a bajok forrása, hogy a pénz anyagában időtállóbb, mint az áruk, akkor a pénzt ugyanolyan romlandóvá kell tenni, mint amilyen az áru. Ezt negatív kamatozású, úgynevezett szabad-pénz, vagy forgásbiztosított pénz bevezetésével javasolta megoldani. Nyilvánvaló senki sem szeretne egy, a negatív kamat miatt romló pénzt a párna alatt tartani, attól félvén, hogy értéke csökken, vagy a pénz lejár. A negatív kamat, a romlandóság miatt a pénz tulajdonosa mihamarabb továbbadná, árura cserélné, vagy kölcsön adná pénzét. Mivel a negatív kamatozású pénz visszatartása értelmetlen, ezért nem lehetséges a pénz visszatartásával megakadályozni a gazdaság működését, vagy zsarolni a piac szereplőit. A romlandóság egyben garanciát jelent arra is, hogy a pénz betöltse elsődleges funkcióját, a cserét, vagyis körforgása biztosított legyen. Nincs tehát szükség arra, hogy két, a társadalomra és környezetre nagyon ártalmas mechanizmus, a kamat és az infláció biz-

tosítsa a pénz körforgását. A jelenleg piacon lévő pénzmennyiség mindössze 2-3 százalékára lenne szükség ahhoz, hogy a pénz csere-funkcióját be tudja tölteni: az összes többi pénz, a maradék 97-98 százalék spekulatív célokat szolgál.

A szabad-pénz lehetővé teszi a tartós és értékálló megtakarításokat, és az olcsó hitelezést. Abban az esetben, ha valaki a jövőre tartalékot kíván képezni, akkor a maihoz hasonló módon a pénzt a bankba lehet elhelyezni. Ugyan nem kapunk betéti kamatot a pénz után, de ettől kezdve nem bennünket terhel a negatív kamat fizetése, hanem a bank feladata, hogy minél hamarabb kölcsön adja. Ez a banknak is elemi érdeke, különben neki kell a romlási díjat megfizetnie. Mivel a betét nem jár betéti-kamat kifizetéssel, ezért a hitelt csak a bank költségei és az esetleges kockázati felár terhelné. A kockázat azonban éppen az alacsony hitelkamat miatt csökkenne le, hiszen egy néhány százalékos költséggel terhelt kölcsön visszafizetése, annak kitermelése jóval könnyebb, mint a mai magas hitelmutatóké.

A szabad-pénz rendszerében is lehet gazdagodni, csak egyetlen dolog nem lehetséges: munka nélkül pénzt keresni. Mivel a kamatok megszűnnek, ezért a hiteleknek nem kell a hitelkamatot beépíteni az árakba, és az nem helyeződik át a társadalomra, mint fizetési kötelezettség. Ugyanakkor a kamat átterhelése is lehetetlenné válik, vagyis pusztán a pénz kamatoztatása által munka nélkül, nem lehetséges pénzt keresni. A pozitív és negatív kamatozású pénz között társadalmi vonatkozásban az a legfontosabb különbség, hogy amíg a pozitív kamat a magánhasznot szolgálja, addig a negatív kamatból közhaszon lesz, hiszen a pénz után fizetendő negatív kamat a közösség „adóbevétele”.

A szabad-pénz rendszerében tehát nem lennének gazdasági válságok, és nem történe jövedelemátrendeződés a társadalomban, illetve az infláció veszélye sem fenyegetne. Mivel a pénz mennyisége a negatív kamat megfizetése miatt minden lejáratú periódusban (pl., havonta) pontosan tudható, ezért a gazdaság számára kibocsátott pénz mennyisége hozzáigazítható a szükségletekhez, mind az infláció, mind a defláció elkerülhető.

Összefoglalva a szabad-pénz megszüntetné a spekulációt, a fölösleges növekedést, viszont felpörgetné a gazdaságot, és lehetővé tenné a szükségletek kielégítését a társadalom egésze számára.

A szabad-pénz nem fikció, számos kísérlet, és ma is működő gyakorlati példa igazolja jótékony hatását. A legismertebb szabad-pénz kísérletre az

ausztriai Wörgl-ben került sor 1932-ben, a nagy gazdasági válság alatt. Wörgl ötezer fős kisváros volt akkor, ahol Michael Unterguggenberger polgármester Gesell tanainak birtokában egy segélyprogramhoz kezdett, látván a válság okozta munkanélküliséget, és kibontakozó szegénységet. Munkaelismervényeket bocsátottak ki, amelyek példányszámát a mindenkori igényekhez igazították, és amelyet pénzzel fedeztek, és amely 6%-ot kamatozott a számukra, amíg a munkaelismervények dolgoztak a pénz helyett.

Első alkalommal háromféle – 1, 5, 10 schilling – névértékű munkaelismervényt bocsátunk ki, fajtánként 2000-2000 darabot, összesen 32 000 schilling értékben. A munkaelismervények 2% illeték levonása mellett visszaválthatók voltak, és tulajdonosát havonta a névérték 1%-át kitevő rendkívüli illeték terhelte, amelyet a hónap elején felragasztott megfelelő értékű bélyeg formájában kellett leróni. Azokkal a szelvényekkel, amelyek a továbbadásakor nem volt rajta az illetékbélyeg, csak a hiányzó illetékbélyeg értékével csökkentett összeg ellenértékéért lehetett fizetni.

A község 1932. július 31-én a jóléti bizottságtól megvásárolta az első 1000 schillinget és azzal fizette ki a béreket. A jóléti bizottságtól átvett 1000 schillinget átutalták a helyi takarékpénztárnak. A szelvények eladása, a "pénzkiadás" a községi hivatalban történt, a beváltás a takarékpénztárban, a szabályzatnak megfelelően. Az első bérek és fizetések 1000 schillinges összege szinte még aznap visszatért a községi pénztárba, a lakosok adókat fizettek. Három nap múlva már 5100 schilling adóhátralékot fizettek ki a kibocsátott 1000 schillinggel. Ausztriában a Nemzeti Bank akkoriban éves átlagban 914 millió schillinget tartott forgalomban a 6 millió lakosra, ami fejenként 153 schillinget jelentett. Amikor Wörglben a legtöbb munkaértékszervényt adták ki, az 7483 schilling volt, vagyis fejenként nem egészen 2 schilling. Ez a fejenként 2 schilling azonban Wörglben 1932-ben és 1933-ban több bevételt és keresetet teremtett, mint az osztrák Nemzeti Bank 153 schillingje. Miért? Mert ez olyan pénz volt, amely az embereket arra készítette, hogy arra használják, amire való: fizetésre, pénzügyek intézésére, cserére. Hatására a válság idején építkezések indultak a községben, a munkanélküliség megszűnt, a közösség gazdagodásnak indult.

Wörgl a világ minden tájáról érkező közgazdászok zarándokhelyévé vált. Az emberek Kitzbüchelben, a legközelebbi faluban először megmosolyogták a wörgli kísérletet, de 1933. jan. 1-jén Wörgl példájára redukált pénzt

hoztak forgalomba, kezdetben 3000 schillinget, fejenként 1 schillinget. A két község szelvényei mindkét községben érvényesek voltak, és minden további nélkül elfogadták őket. 1933. júniusában Unterguggenberger polgármesternek Bécsben 170 polgármester előtt kellett előadást tartania – mindannyian azon a véleményen voltak a község anyagi helyzete és a wörgli jelentés felülbírálása után, hogy saját községükben is be kellene vezetni ezt a „varázspénzt”. A kísérletet végül 1933. szeptember 15-én tiltotta be a hatóság, arra hivatkozva, hogy Wörgl község túllépte hatáskörét, mivel a pénzkiadási jog Ausztriában csak a Nemzeti Bankot illeti meg.

A wörgli példa azonban nem maradt követők nélkül. Amerikában közel 300 városban vezették be az un., 'stamped scrip'-et (bélyegzett pénzt), amelyek ugyan nem bizonyultak ennyire sikeresnek a magas, heti 2%-os negatív kamat miatt. Hasonlóan az osztrák esethez, azonban ezek is betiltásra kerültek. A legtartósabban fennmaradt szabad-pénz kísérlet a svájci WIR bank, amely már hetven éve működik. Összesen háromezer ismert helyi pénzt, vagy pénzhelyettesítőt regisztráltak, de becslések szerint ennél magasabb a számuk.

Fontos megjegyezni, hogy Gesell nem helyi pénzek kiadására, hanem egy világpénzre gondolt, amikor reformelképzelését megfogalmazta. A szabad-pénz kísérletek betiltásának valódi oka az attól való félelem volt, hogy a szabad-pénz tönkreteszti a nemzeti fizetőeszközöket, ami arra mutat, hogy a szabad-pénz sokkal sikeresebben teljesített, mint a hagyományos pénz. A helyi pénzek – helyesebben szólva pénzhelyettesítők – elvileg kiváló eszközei a helyi gazdaságok fellendítésének, de másokkal szemben igencsak önző stratégiát testesítenek meg. Elég arra gondolnunk, hogy amíg a pénzhelyettesítő dolgozik, addig a fedezeteként szolgáló hagyományos pénz a hagyományos hiteligazdaságban, a kamat és infláció által fejt ki társadalom-, és környezetrontó tevékenységét.

Ennek ellenére a helyi „pénzek” a pénzügyi válságot követően soha nem látott erőre kaptak. Számos tekintélyes testület is ezt a megoldást javasolja. A Római Klub 2012-ben kiadott jelentésében (Money and Sustainability – The Missing Link) pénzügyi rendszerünk azon sajátosságait elemzi, amelyek a fenntarthatóság koncepciójával összeférhetetlenek. Véleményük szerint az uralkodó monetáris struktúra olyan hibákkal terhelt, amelyek a gazdasági fellendülések és hanyatlások végtelen sorát generálják, rövidtávú gondolkodásra készítetnek, vég nélküli növekedést igényelnek, vagyonkoncentrációhoz, valamint a társadalmi tőke alulértékeléséhez

vezetnek. A Jelentés külön-külön fejezeteket szentel az állami és a magán-szféra által kezdeményezett, illetve kezdeményezhető kiegészítő fizetőeszközök rendszerének, amelyek a konvencionális pénz mellett párhuzamosan is tudnak működni.

IX.2. 2. A természeti erőforrások igazságos elosztása kvótákkal - a karbon-pénz

A szabad-pénz társadalmában a nagy szélsőségektől mentes világ rajzolódik ki előttünk, ahol a kamatok miatt kikényszerített jövedelem-átrétegződés megszűnése miatt nincs a maihoz hasonló társadalmi igazságtalanság, a hitelek alacsony költségei miatt pedig nincs állandó növekedési kényszer. Sokan vélik úgy, hogy mivel csak a társadalom jogos szükségleteinek kielégítésre kerül sor, így mérsékeltebb a környezetre háruló teher is. Ez a megközelítés, még ha igaz is, akkor is fel kell tennünk a kérdést, hogy van-e az a népesség határ, ahol már a jogos szükségletek sem kielégíthetők. A válasz nyilvánvalóan igen. Noha a szabad-pénz valóban tetszetős alternatíva egy gazdasági válságtól mentes, és társadalmi igazságtalanságokkal kevésbé terhes világ megalakítására, ám önmagában a környezeti válságot nem tudná kezelni.

Az amerikai technokrácia már a múlt század harmincas éveiben amellett érvelt, hogy a termodinamika második fő tétele miatt a környezet károsodása elválaszthatatlan az energia fogyasztástól (az energiafelhasználás elkerülhetetlenül entrópia-növekedéshez, a környezet rendezetlenségéhez vezet), és ezért a gazdaságban lévő pénzmennyiséget a rendelkezésre álló erőforrásokhoz kellene kötni. Vagyis egyensúlyt kell találni az ember és természet között, ezért csak annyi energiafogyasztási lehetőség jusson az embereknek, ami ezt az egyensúlyt lehetővé teszi.

A természeti erőforrások felhasználásának csökkentése ugyan elkerülhetetlen, ám még mindig azt látjuk, hogy tovább nő. Belátható időn belül az egy főre jutó erőforrás-felhasználást évi 4-5 tonnára kellene csökkenteni, amely jelenleg 4-40 tonna között szóródik a különböző országok lakossága között. Például Indiában még mindig 4 tonna/fő körül van, de Kanadában 25 tonna/fő.

A jövőre nézve három forgatókönyvet vizsgáltak. Az első feltételezi, hogy a gazdaságilag fejlett országok nem növelik erőforrás felhasználásukat, míg

a többiek utolérik a fejletteket. Ez 2050-re megháromszorozná az erőforrások felhasználását. A második feltételezi, hogy a fejlettek megfelelnek az erőforrás-felhasználásukat, míg a fejlődők a fejlettek szintjére növelik. Ez 2050-ig 40 százalékos felhasználás növekedést jelentene. A harmadik változat szerint maradna a 2000-es fogyasztási szint, és mindenki egyformán részesülne az erőforrásokból, így értelemszerűen maradna a jelenlegi szint.

A három felvázolt forgatókönyv egyike sem ad választ a környezeti terhek és a gazdasági növekedés abszolút szétválására, hiszen a legjobb forgatókönyv esetében is maradna a 2000. évi fogyasztásterhelési szint, amely már akkor is meghaladta a környezet tűrőképességét. Ezért valóban nélkülözhetetlen létrehozni az erőforrás-felhasználás korlátozásának eszközrendszerét.

Az eredeti javaslatot többek között az a King Hubbert jegyzi, aki az olajcsúcs teóriát is megalkotta (Peak Oil Theory 1948-56). Az ötlet lényege, hogy a gazdasági rendszert az energia szétosztására és nem az árakra kell alapozni. Pénz helyett energia krediteket osztanának szét az emberek között. Minden felnőtt kapna energia kreditet, és kiadásait ezekkel a kreditekkel fizetné. Így a rendelkezésre álló kredit és kiadás között az egyenleg bármikor látható. Ehhez az kell, hogy minden árunak és szolgáltatásnak legyen energia igazolása. Két lényeges különbség van a pénz és a kredit között. Az egyik, hogy a ténylegesen működő pénz mennyisége soha sem tudható, mivel a pénz egyénileg visszatérhető, míg a karbon-kredit regisztrált. A másik fontos különbség, hogy amíg a pénz nem, addig a kredit lejár. Ezzel megakadályozható a pénz felhalmozásának lehetősége.

A javaslat modern változatát 1995-ben Judith Hanna a New Scientist-ben mutatta be, azt javasolva, hogy minden évben határozzanak meg az egész világ számára egy fosszilis felhasználási plafont, és ezt osszák szét a világ felnőttei között. Azok, akik túlfogyasztanak pazarló életmódjuk miatt, azok a takarékosoktól vásárolnának. Pl. egy gazdag amerikai egy szegény indiaitól, amely alkalmas eszköz lenne a globális szociális igazságtalanság felszámolására, miközben a környezeti eltartóképességet sem lehetne meghaladni a globális energiakorlát miatt.

2004-ben a Harvard International Review hasonló elven felépülő nemzeti szintű karbon pénzrendszereket javasolt. 2006-ban az Egyesült Királyság környezeti államtitkára, David Miliband javasolta a karbon pénz bevezetését, mint az éghajlatváltozás elleni küzdelem hatásos eszközét. 2007-ben

Hannah Fairfield a New York Times hasábjain, 2008-ban a Point Carbon konzultáns cég, 2009-ben a Telegraph javasolta a személyes karbon kvóta bevezetését (Currency of carbon credits). A Technocracy Inc 2010-ben Energy Distribution Card néven mutatta be az új pénz elektronikus változatát, amely egy műanyag kártya egy mikrocippel, amely egyben személyi igazolvány is.

Az ÜHG emissziók csökkentését először David Fleming kötötte össze a fosszilis energiaforrások felhasználásának csökkentésével 1996-ban, aki kidolgozta az energiaegységekkel történő kereskedelem rendszerét, amelyben a mai emisszió-kereskedelmi rendszerhez hasonlóan rendszeresen csökkenő felhasználási plafont javasolt. Az elképzelés szerint minden felnőtt ember kapna energiafelhasználási kvótát, míg minden más energiafogyasztó heti árveréseken vehetne felhasználási jogokat. Az egyes termékeket a bennük realizálódó energiafelhasználásnak megfelelő bizonylat kísérné, a fogyasztók pedig a kapott kvótájukkal egyenlítenék ki a kérdéses termékben az energia árat. Aki kevesebb energiát fogyaszt, annak marad felhasználható kvótája. A szerényebb szociális helyzetűek, és környezettudatosabb fogyasztók így jól járnának anyagilag, míg az így kialakuló árverseny ösztönözné a kevesebb energiafelhasználással megvalósuló termékek létrejöttét.

IX.2.2.1. A Magyar Természetvédők Szövetségének javaslata

IX.2.2.1.1. Az MTVSZ szemlélete

1. A társadalmi egyenlőtlenségeket a fennálló intézmények termelik időről időre bővítetten újjá. A pénz intézménye a kamat és infláció miatt átrétegni a munkával szerzett jövedelmeket a társadalom alsó és közép osztályaitól a pénzt felhalmozni képes magas társadalmi osztályba, tartósan szegényekre és gazdagokra osztva a társadalmat. A pénz monopóliuma biztosítja, hogy a jövedelemteremtés minden feltétele – az erőforrásokhoz, tudáshoz, információhoz, piachoz való hozzáférés – a gazdagok kezében összpontosuljon. A pénz jelenlegi intézménye kikényszeríti a legtöbb társadalmi szereplő eladósodást, az adósság pedig létrehozza az állandó növekedési kényszert.

2. A környezeti problémák összefonódnak a növekedési kényszerrel, tekintettel arra, hogy a gazdasági növekedés együtt jár az erőforrások felhasználásának a növekedésével. A környezeti problémák a túlzott

erőforrás-felhasználásból és a természetes élőhelyek felszámolásából, a terület felhasználás mértéktelenségéből és kíméletlen módjából származnak. Mindkettő lehetőségét a rendelkezésre álló kapacitások szabják meg. Az erőforrás-felhasználás hatékonyságának növelése a kapacitások bővülésével jár, ezért a hatékonyság növelése nem vezethet a környezeti problémák felszámolásához. A környezeti gondok enyhítése csak akkor képzelhető el, ha a jelenlegi erőforrás-felhasználás az erőforrások megújuló-képességének a szintjére süllyed. Az erőforrások megújításához elengedhetetlen feltétel, hogy az ökoszisztémák támogató és szabályozó szolgáltatásai fennmaradjanak. Mindebből az következik, hogy maximálni kell az erőforrások és a természetes ökoszisztémák felhasználásának a lehetőségét.

A jelenlegi környezeti szabályozás ezzel szemben a kibocsátásokra koncentrálna, és csak kevés figyelmet szentel a problémák valódi okának, az erőforrások és természetes ökoszisztémák felhasználásának. Logikusan gondolkodva könnyen belátható, hogy a szennyező kibocsátások az erőforrások felhasználásából származnak, ezért nem a folyamatok outputjait, hanem inputjait kellene szabályozni.

A helyes környezeti szabályozás tehát az lenne, hogy maximáljuk a természeti erőforrások felhasználását, maximáljuk a természetes ökoszisztémák átalakításának lehetőségét, vagyis az átalakítható terület nagyságát, és körbeírjuk azon területhasználati módokat, amelyek megfelelnek a fenntartható területhasználatnak. Végül a kibocsátások területén a toxikus kibocsátások fokozatos betiltására lenne szükség.

3. A pénz mai intézményrendszerével, és ezért magával a pénzzel, sem a társadalom, sem a környezet gondjai nem orvosolhatók, mivel azokat a pénz intézményrendszere okozta. Ezért a mai pénzt nem lehet a közjavak oltalmára úgy felhasználni, hogy az ne térülne vissza a növekvő fogyasztás rendszerébe, ami a környezet túlzott terhelését okozza.

4. A fenntarthatóság nézőpontjából minden probléma egy rendszerben létezik, legyen az szociális, gazdasági, vagy környezeti természetű. Rendszerben létező problémákra csak rendszerszintű választ lehet adni. Ezért a fenntartható fejlődés egységes szabályozó rendszert igényel. A mai állapotokra reagálva ezért olyan szabályozó rendszerre van szükség, amely kezelni képes a bővülő társadalmi szakadékokat a jövedelem-, és információszerezés terén, választ ad a természeti erőforrásokhoz való egyenlőtlen hozzáférésre, élénkíti a gazdaságot, és a természeti

erőforrások felhasználási mértékének abszolút csökkentésével ösztönzi az erőforrás és hulladékszegény termelési és fogyasztási szerkezetet, valamint az ehhez szükséges társadalmi tudatosságot.

IX.2.2.1.2. A javaslat története

Az MTVSZ eleinte a természeti erőforrások megadóztatását tartotta egy elképzelhető megoldásnak, de látva, hogy ezt egy ország nem képes a globalizált piacon veszteségek nélkül kivitelezni, továbbá a szociális hatását is kezelni kellene, ezért megváltoztatta korábbi javaslatát. A természeti erőforrások megadóztatása helyett a fosszilis energiaforrások maximálásának, és a felhasználási lehetőségek folytonos korlátozásának ötletével állt elő. Mivel az aktuális politikában az éghajlatvédelem, ha nem is vezető, de szerepet kapott, ezért logikus volt az új ötletet egy éghajlatvédelmi törvénybe becsomagolni. Az éghajlatvédelmi törvény megalkotásának gondolata még 2008-ban jött létre, éghajlatvédelemmel foglalkozó civilek és szakemberek kezdeményezésére.

A Magyar Természetvédők Szövetsége eleinte önálló elképzelést alakított ki a törvény koncepciójáról, majd a 2008 decemberében megalakult Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács karolta fel a kezdeményezést, és vette munkaprogramjára. Ennek köszönhetően hozott a Magyar Országgyűlés határozatot a törvény megalkotásáról, amelynek során 2009-ben elkészült a törvényjavaslat, amelyet a Tanács országgyűlési képviselő tagjai nyújtottak be a Parlamentnek. A törvénytervezetet az országgyűlés megvitatta. Két módosító indítvány beterjesztése miatt azonban a törvény elfogadására nem került sor, mivel a tevékenységét éppen befejező országgyűlés – idő hiányában – nem tűzhetette újra napirendre.

IX.2.2.1.3. A javaslat

A javasolt szabályozó rendszer 3+1 pillérré épül.

Az első pillér a fosszilisenergia-kvóta.

A fosszilisenergia-kvóta évente felhasználható fosszilis energia fogyasztói jogosultságot jelent a társadalom egészére és minden fogyasztói egységre külön-külön. Ennek értelmében a fosszilis, nem megújuló energiafor-

rások teljes felhasználását évente meghatározott mértékben csökkenteni kell az előző éves felhasználáshoz képest. A csökkentést mértékét az állam határozza meg, a jogosultságok szétosztását az egyes fogyasztói csoportok közmegegyezés alapján végzik. A háztartások energia-felhasználási jogosultságot a családtagok után szereznek, mégpedig egyenlő mértékben. A fogyasztási jogosultság a háztartások fűtési primer energiáit (gáz, szén, olaj), az elektromos áram fogyasztását, valamint az egyéni közlekedésre szánt üzemanyag-fogyasztást együttesen fedezi.

Az energiafelhasználási jogosultságot kvóták formájában osztja ki az erre létrehozott szervezet, és egy elektromos kártyára tölti fel a kvótákat év elején. Az energiajuttatási kártya tehát egy folyószámla, egyrészt tartalmazza az éves felhasználható fosszilis energiamennyiséget, másrészt minden energia-szolgáltató a szolgáltatás elszámolásakor rákönyveli a fogyasztott energiamennyiséget. A könyvelés nem érinti a szerződött partnerek közötti fizetési kötelezettséget. A kártya minden esetben alkalmas az egyenleg lekérdezésére, ezáltal az éves fogyasztási lehetőségek nyomonkövetésére.

A jogosultságok kezelését végző kvótakezelő szervezet párhuzamos könyvelést végez a fogyasztókkal és szolgáltatókkal, így minden számítógépes terminál kapcsolatban áll a kvótakezelővel, és a személyes fogyasztás itt is könyvelésre kerül. A kettős könyvelés lényege az adatbiztonság, az elveszett kártyák pótolhatósága, illetve az összes egyenleg napra kész nyomonkövethetősége. A kvótakezelő és az elektronikus számla tulajdonosa a tárgyév végén felhasználási mérleget készít, amely a folyószámla év végén esedékes egyenlege, miután minden fogyasztás elkönyvelése megtörtént. A kapott fogyasztási jogoknak, energiafelhasználási juttatásoknak, meg kell egyeznie az igénybe vett szolgáltatásokkal. Amennyiben az elszámolásban hiány jelentkezik a fogyasztónak a kvótakezelőtől a hiányzó fogyasztási jogokat meg kell vásárolni. A jogosulatlan fogyasztás megelőzését a folyószámla egyenlegének folyamatos jelzése biztosítja, megghiúsítását pedig a szolgáltató által történő energia-szolgáltatás megtagadása.

Amennyiben az elszámolásban fel nem használt fogyasztói jogosultságok maradnak fenn, úgy a kvótakezelő azt kvótapénzként (pénzhelyettesítőként) jóváírja a tulajdonos számláján. A kvótakezelő ilyen módon a túlfogyasztók és az alul fogyasztók felhasználási jogaival kereskedik. A kvóta vásárlásra kötelezettek forinttal fizetnek az extra fogyasztási jogokért, amely a kvótapénz forint fedezeteként szolgál. A fogyasztási jogok

kereskedelme a kvótakezelőn keresztül bonyolódik, és minden – nemcsak a lakossági – fogyasztói csoport között fennáll. A kvóta árfolyamát a mindenkori energiaárakhoz szükséges igazítani, hogy az energiaárak változása ne hozza hátrányos helyzetbe a kvótapiac szereplőit.

Amennyiben túlfogyasztás mutatkozik az összes fosszilis energiafelhasználásban a kitűzött célhoz képest, úgy a túlfogyasztók felárat fizetnek az éppen aktuális kvótaárra. A felárat a fogyasztás mértékének megfelelő progresszivitással állapítják meg, minél nagyobb a túllépés mértéke, annál nagyobb a felár. A felárat csak a nemzeti szinten megszabott összes fogyasztási lehetőség feletti felhasználásért lehet számolni. A felárat a túllépők a túllépés mértékének arányában fizetik meg, a nagyobb túllépés vonja magával a progresszíven emelkedő költséget. A kvótakezelő, egyben az egész rendszer működési költségeit a kvóta adás-vételi tranzakciók 0,5%-a fedezi.

A második pillér a környezetbarát áruk és szolgáltatások piaca

A környezetbarát áruk és szolgáltatások piaca környezeti és etikai szabályok szerint működő nyitott piac. Az etikai szabályok elve, hogy a piacon történő gazdasági tevékenységek a közjót szolgálják azáltal, hogy egy létező áru/eljárás/szolgáltatás kisebb negatív externáliával valósul meg. A környezetbarát elvárás alapja a kevesebb anyag és energiafelhasználás, a hulladékok minimalizálása, és a toxicitás kizárása az egész életciklusban. Erre a piacra azok az áruk kerülhetnek, amelyek a kínált áruk és szolgáltatások között a legjobb környezeti teljesítményt nyújtják egy hasonló áruhoz és szolgáltatáshoz képest.

A fenntarthatósági szempontok környezeti, szociális, üzletetikai és piaci megfontolásokat foglalnak magukba. A környezeti szempontok azokat a megújuló erőforrásokkal előállított termékeket részesítik előnyben, amelyek minimális mennyiségű és a rendszerbe illeszthető, nem toxikus hulladékokat eredményeznek. Meghatározó szempont a szállítás távolsága és módja, ami összekapcsolódik a helyi termelés és fogyasztás, valamint értékesítés előnyben részesítésével. A szociális szempontok közül az élömunka magas aránya kap elsőbbséget, ezen a téren is előnyt élveznek azok, akik hátrányt szenvedőket vonnak be tevékenységükbe. A helyes üzleti magatartás érdekében egy etikai kódex kerül kidolgozásra. A feltételek teljesítésének betartását a termékminősítő tanács ellenőrzi, amely védjeggyel látja el a piac termékeit.

A környezetbarát áruk és szolgáltatások piaca nyitott minden piaci szereplő számára, aki teljesíti a piac számára megszabott feltételeket, és megszerzi a védjegyet. A piac fizető eszköze a kvóta-pénz, vásárlásra azok jogosultak, akik megtakarításaikkal kvóta-pénzre jogosultak, vagy akik munkájuk, áruik és szolgáltatásaikért cserébe kvóta-pénzt kaptak. A kvóta-pénz pénzhelyettesítő eszköz, fedezetét a kvótaeladásból származó forint bevételek jelentik. A kvóta pénz nem kamatozik, de negatív kamattal sem terhelt. A kvóta pénz csak elektronikus jelként létezik, fizetése és beszedése a minden fogyasztói egység által birtokolt kártyával lehetséges. A tranzakcióban a vásárló elektronikus kártyájával fizet, amely megjelenik a kvótakezelő elszámolási-nyilvántartási rendszerében, aki rákönyveli a szolgáltató elektronikus számlájára. A kvóta pénz forintra váltható, értékét a mindenkori fosszilis energiaár szabja meg. Az átváltást 20% illeték terheli, amellyel a kvóta kezelő rendelkezik. Az állam lehetővé teszi, hogy az adókat és járulékokat kvóta-pénzben lehessen megfizetni.

A harmadik pillér a visszatérülő alap

Az alap célja, hogy lehetővé tegye a környezetbarát termékek és szolgáltatások piaci szereplőinek hitelezését, és ezen keresztül szolgálja a termelés és fogyasztás szerkezetének kevésbé anyag és energiaigényes átalakulását, élénkítse a környezetbarát áruk és szolgáltatások piacát, lehetővé tegye a szociálisan hátrányos helyzetűek energiatakarékos, energia-hatékonyságra törekvő magatartását, és beruházásait, továbbá elősegítse az alternatív energiaforrások piaci bevezetését. Az alap kamatmentes hitelt biztosít mindazok számára, akiknek a beruházásai energia és anyagmegtakarításhoz vezetnek, és amely árukat és szolgáltatásokat a környezetbarát piac szabályai befogadnak. Az alap akár a teljes beruházás összegének erejéig is hitelt nyújthat, annak megfelelően, hogy a beruházás egésze, vagy annak csak egy része hat pozitívan a közjóra.

Az alap elszámolási eszköze a kvóta-pénz. Az alapból igényelt támogatás visszatérítésének üteme akár a megtakarításokból származó bevételek ütemében is lehetséges. A visszatérülő alap igénybevételével energiatakarékosságra, hatékonyságra illetve megújuló erőforrás-felhasználásra irányuló beruházások esetében az évente megállapításra kerülő energiefelhasználási jog a kiindulási év szintjén stagnál, amíg a visszatérítés meg nem történik. Az alap működtetésének költségét a hitelügyletek után felszámított 0,5%-os tranzakciós díj fedezi, amelyet a hitelek megtakarításaikból, a kölcsön részeként fizetnek vissza. Az alapot az állam tölti fel az energiatakarékosságra szánt állami forrásokkal, de ide

táplálja be a széndioxid kereskedelemből származó bevételeit is. Az állam által biztosított források a kvótapénz forint fedezetét képezik, a forint fedezetet az állam kamatoztatja.

A negyedik pillér a támogató szolgálat

Az állampolgárok és egyáltalán a piac szereplőinek racionális döntéseit egy magas szakmai színvonalat képviselő támogató szolgálat végzi, amely non-profit alapon működik. Működésének anyagi alapjait a visszatérülő alapot igénybe vevők befizetései képezik, akik a 0,5%-os tranzakciós díjon túl teljes hitelösszegük 1,5%-át fizetik erre a célra. A támogató szolgálat tervezéssel, életviteli, szociális és környezeti tanácsadással kötelességszerűen látja el a hiteleseket.

IX.2.2.1.4. A javaslattól várt eredmények

A szabályozás alapja a fosszilis energiaforrások felhasználásának csökkentése. Ez környezeti szinten biztosítja, hogy a felhasznált fosszilis energiamennyiség és vele együtt az ÜHG kibocsátás csökkenjen, és a megkívánt szintre redukálódjon. A gazdaság-társadalom működése a szabályozás miatt fokozatosan áttevéődik a megújuló energiaforrásokra, és egyben csökkenti hazánk külső energiafüggőségét. Másrészt a fosszilis energiaforrások fokozott elvonása kikényszeríti a jelenlegi termelési és fogyasztási szerkezet átalakítását egy lényegesen kisebb anyag és energiafelhasználású, kevesebb hulladékot termelő szerkezet irányába. Miközben csökken a természeti erőforrások inputja, és áramlása a rendszerben, szükségszerűen növekszik a gazdaságban, és társadalomban az információ áramlása. Az információ összefonódik a természeti erőforrások fenntartható használatának szükségével, és ez meghatározza az innováció irányát. Az erős innovációs nyomás hatására létrejön a fenntartható erőforrás-használat ismeretbázisa, az ismeretbázis pedig megteremti azt a technikai fordulatot, amely szükséges a gazdasági recesszióból való kilábaláshoz. A különböző társadalmi rétegek számára az erőforrásokhoz való hozzáférés jelenlegi módjának megváltoztatása, hozzájárul a szociális igazságossághoz, és a személyes érdekeltségen keresztül a környezeti tudat helyes irányú alakulásához. Az átalakulás nehézségeire, a versenyképességi hátrányokra egy ösztönző rendszer ad választ, amely biztosítja, hogy a környezetbarát termelési és fogyasztási szerkezet beruházásai olcsó hitelből valósulhassanak meg.

X. Utószó

Amit a közgazdaságtan felismert, és amit leírtunk a pénzzel kapcsolatban, az nagyon hasonló a fizika felismeréseihez, vagyis ideális esetben, zárt rendszerben igaz. Csakhogy a globalizált világ gazdaság egy rendszerbe kapcsolja a nemzetgazdaságokat (ha van ilyen egyáltalán), így azok mindegyike nyílt gazdaság, az egész pedig együtt sztochasztikus rendszer (időben változó véletlen eseményeket szolgáltató rendszer).

Ezért senki sem tudja előre megjósolni, hogy mi történik egy-egy gazdaságban, vagy regionálisan, vagy a világban. Illetve, ha valaki farkast kiált, annak biztosan igaza is lesz, hiszen az IMF szerint 1970 és 2010 között 145 bankválság, 208 pénzügyi összeomlás, 72 államadósság-válság, összességében 425 rendszerszintű válság volt a világon, vagyis évente átlagosan legalább tíz. Ezek a válságok, a 180 IMF-hez tartozó országok kétharmadát érintették, akár többször is az időszak alatt.

Várhatóan 2020-ra a feltörekvő gazdaságok saját pénzügyi piacainak bővülése miatt a globális tőke másfélszeresére (900 ezer milliárd dollár) fog nőni, hasonlóan a pénztulajdonosok pénzvagyonához (500 ezer milliárd dollár). A növekedésben még mindig a fejlett országok veszik ki a nagyobb részt, mintegy 170 ezer milliárd dollárral, de ez önmagukhoz képest csak 33%-os bővülést jelent majd. A fejlődők növekedése ezzel szemben 145%-os lesz a hozzájárulás tekintetében, noha értékben alulmarad, 130 ezer milliárdra tehető.

Ez a nagymértékű pénzeszköz növekedés hasonlóan az elmúlt két évtizedhez egy szerénynek mondható globális gazdasági kibocsátásra épül. Az eszközalapok 90 ezer milliárddal, a teljes gazdasági kibocsátás 27 ezer milliárddal, az éves gazdasági megtakarítás 8 ezer milliárddal bővül majd 2020-ig a „Bain” prognózis szerint. Vagyis a teljes pénzügyi eszközállomány tízszer lesz nagyobb a gazdasági kibocsátásnál, és háromszor az eszközalapoknál. Hogy mindez mivel jár majd, azt csak megélni lehet esetleg, megjósolni nem.

A változásra egy fenntartható társadalom felé, egyben a mai értékválság megszűnésére az egyetlen lehetőség, ha a társadalom megismeri a pénz valódi természetét. Ezt erősíti Helmut Creutz a „Pénzszindróma” című könyvében, aki Hans-Christoph Binswanger svájci közgazdászt idézi:

„Az emberek 99%-a nem látja a pénz problémáját. A tudomány nem látja, a közgazdaság nem látja, sőt nem létezőnek minősíti. Ameddig nem ismerjük fel a pénzgazdálkodásban rejlő problémát, addig nem képzelhető el valódi ökológiai fordulat”. Hozzáteszem, társadalmi, gazdasági sem!

Mivel a pénz intézményrendszerét az emberek közmegegyezése hozta létre, így az meg is változtathatja. Rajtunk múlik, hogy mit szeretnénk!

IRODALOM:

ACTIONAID. 2014. „THE GREAT LAND HEIST: HOW THE WORLD IS PAVING THE WAY FOR CORPORATE LAND GRABS”

CREUTZ, H. 1995. A PÉNZ SZINDRÓMA I.-II. NYÍREGYHÁZA: ÖRÖKSÉGÜNK KIADÓ

DALY, H.E., AND JOHN B. COBB, JR. 1994. FOR THE COMMON GOOD: REDIRECTING THE ECONOMY TOWARD COMMUNITY THE ENVIRONMENT, AND A SUSTAINABLE FUTURE, SECOND EDITION. BOSTON: BEACON PRESS

EISENSTEIN, C. 2011. SACRED ECONOMICS: MONEY, GIFT, AND SOCIETY IN THE AGE OF TRANSITION. EVOLVER EDITIONS

ELLIE VIOLET BRAMLEY, E.V. WORLD BANK AND AID DONORS ACCUSED OF ENABLING LAND GRABS. THE GUARDIAN (UK)

GESELL, S. 1913. THE NATURAL ECONOMIC ORDER. SAN ANTONIO, TX: THE FREE ECONOMY PUBLISHING CO., 1934. (TRANSLATED FROM THE SIXTH GERMAN EDITION).

KENNEDY, M., LIETAER, B., ROGERS, J. 2012. PEOPLE MONEY: THE PROMISE OF REGIONAL CURRENCIES

KENNEDY, M. 1988. INTEREST AND INFLATION FREE MONEY. STEYERBERG:PERMAKULTUR INSTITUT

KILL, J. 2014. ECONOMIC VALUATION OF NATURE THE PRICE TO PAY FOR OF CONSERVATION? BRUSSELS: ROSA-LUXEMBURG-STIFTUNG

KILL, J. 2014. TRADE IN ECOSYSTEM SERVICES. WORLD RAINFOREST MOVEMENT

LIETAER, B., ARNSPERGER, C., GOERNER, S., BRUNNHUBER, S. 2012. MONEY AND SUSTAINABILITY, THE MISSING LINK. THE CLUB OF ROME EU CHAPTER. TRIARCHY PRESS

MEDVÉNÉ DR. SZABAD, K, 2013. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS GAZDASÁGTANA, TÁMOP-4.1.2 A1 ÉS A TÁMOP-4.1.2 A2 KÖNYVEI

MONBIOT, G. 2014. THE NATURAL CAPITAL AGENDA LOOKS LIKE AN ANSWER TO THE ENVIRONMENTAL CRISIS. BUT IT'S A DELUSION. GUARDIAN'S WEBSITE

REINHART, CM. FINANCIAL AND SOVEREIGN DEPT CRISES: SOME LEESONS LEARNT. IMF

[HTTPS://WWW.IMF.ORG/EXTERNAL/PUBS/FT/WP/.../WP13266.PD](https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/.../wp13266.pdf)

SCHWARZ, F. 1951. DAS EXPERIMENT VON WÖRGL. BERN: VERLAGS-GENOSSENSCHAFT FREIES VOLK

SÍKLAKY, J. 2003. LÉTBIZTONSÁG ÉS HARMÓNIA. EGY ZÖLD FORDULAT PROGRAMJA. BUDAPEST: ÉGHAJLAT KIADÓ

SZLÁVIK, J. A KÖRNYEZET GAZDASÁGI ÉRTÉKELÉSE, MAGYAR TUDOMÁNY, 2006/1

UNEP'S DIVISION OF EARLY WARNING AND ASSESSMENT, UNEP WORLD CONSERVATION MONITORING CENTRE. 2014. TOWARDS A GLOBAL MAP OF NATURAL CAPITAL: KEY ECOSYSTEM ASSETS. [HTTP://WCMC.IO/TOWARDS_A_GLOBAL_MAP_OF_NATURAL_CAPITAL](http://wcmc.io/towards_a_global_map_of_natural_capital)

Impresszum

Kiadja

Magyar Természetvédők Szövetsége

Felelő kiadó: dr. Farkas István

Cím: 1091 Budapest, Üllői út 91/b

Tel: +36 1 2167297

Fax: +36 1 2167295

Kiadványunk a Külgazdasági és Külügyminisztérium, valamint az Európai Bizottság támogatásával készült, a „Financing Sustainable Futures” program keretében. Jelen kiadvány tartalma nem feltétlenül tükrözi a támogatók hivatalos álláspontját.

Külgazdasági és
Külügyminisztérium

A kiadvány újrahasznosított papírra készült.